

Economisch-Statistische Berichten

UITGAVE VAN DE STICHTING HET NEDERLANDS ECONOMISCH INSTITUUT

2 SEPTEMBER 1970

55e JAARGANG

No. 2762

EIM en mkb

„Op zichzelf genomen heeft informatie over het — recente — verleden slechts beperkte betekenis. Wat gepasseerd is, is een voldongen feit waaraan niets meer kan worden veranderd.” Zo'n opmerking verwacht je bepaald niet van een zo produktief wetenschappelijk instituut als het Economisch Instituut voor het Midden- en kleinbedrijf (EIM), dat zeer veel rapporten en verslagen uitbrengt waarin juist het jongste verleden voorwerp van analyse vormt. De geciteerde opmerking, te vinden in het „Woord vooraf” van de zojuist uitgebrachte EIM-studie *Het midden- en kleinbedrijf 1969-1970; korte-termijnontwikkeling*¹, dient om het gewijzigde karakter aan te geven van deze jaarlijks terugkerende EIM-rapportage over de stand van zaken in het midden- en kleinbedrijf (mkb) in zijn gehele, gevarieerde totaliteit. Om een duidelijker beeld te geven van de korte-termijnontwikkeling van het mkb worden, te beginnen met de genoemde studie, de ontwikkelingen in het recente verleden — in dit geval dus 1969 — niet meer gescheiden behandeld van de verwachtingen voor het lopende jaar.

Na een samenvattend beeld over de ontwikkeling van onze nationale economie en het mkb in zijn totaliteit, worden achtereenvolgens de sectoren detailhandel, ambacht en weg- en watervervoer in beschouwing genomen. Per sector wordt eerst enig inzicht gegeven in de marktsituatie waarmee het mkb wordt geconfronteerd, waarna een globaal beeld volgt van de veranderingen in de exploitatiestructuur en de daaraan ten grondslag liggende factoren, zowel aan de vraag- als aan de aanbodzijde. Het geschetste beeld heeft enerzijds het karakter van een raming, gebaseerd op o.a. statistische waarnemingsuitkomsten van bijv. CBS en CPB. Anderzijds speelt de eigen informatie van het EIM een belangrijke rol, waardoor van een twintigtal branches meer specifieke inlichtingen worden verkregen en aldus een indruk gegeven kan worden van de diversiteit van de ontwikkelingen in de diverse sectoren.

Uit het EIM-rapport blijkt nog eens de grote invloed van de sterke prijsstijging in 1969. Als gevolg van de daar-

door ontstane rem op de expansie van de *reële* vraag, vertoonde het omzetvolume bij het mkb in de detailhandel een aanmerkelijk geringere groei dan in 1968 (slechts 1,5%). Bij de ambachten liep het omzetvolume zelfs met 1% terug. De verwachtingen voor 1970 zijn gunstiger: voor de detailhandel wordt een volumestijging van 4,5% verwacht, voor de ambachten 5%. Daarbij zal het prijspeil van de detailhandelsomzet met 3,5 à 4% en dat van de ambachten met ca. 5% toenemen.

Zeer duidelijk komen de optredende schaalvergroting en concentratie tot uiting in het verloop van het arbeidsvolume in het mkb. Voor 1970 wordt een toeneming berekend van het arbeidsvolume voor *werknemers* van 3,5% in het mkb in de detailhandel en van 3% voor de ambachten. Het arbeidsvolume voor *zelfstandigen* loopt hier echter naar verwachting opnieuw verder terug: voor beide sectoren naar schatting met 2 à 3%.

In deze sectoren overtrof de loonkostenstijging in 1969 de waardestijging van de omzet; voor de detailhandel waren deze percentages 13% resp. 8,5% en bij de ambachten 12% resp. 5%. Mede als gevolg van de sterk gestegen overige bedrijfskosten in 1969 vertoonde het zgn. overig inkomen (vergelijkbaar ongeveer met de fiscale netto winst) in dat jaar een teleurstellend verloop. Voor de detailhandel zat er nog één procentje stijging in; voor de ambachten trad een daling op van het overig inkomen met 3,5%. Voor het lopende jaar wordt weer een stijging verwacht van 6% resp. 7,5%. Het verslag wijst er ten overvloede op dat het hier om gemiddelden gaat en dat zich per branche en per onderneming aanzienlijke afwijkingen kunnen voordoen. De mate waarin dit het geval is wordt bepaald door de gevoeligheid van omzet en kosten voor inkomens- en prijsveranderingen. Die gevoeligheid loopt per branche sterk uiteen. Het overzichtelijke en zeer informatieve EIM-rapport bevat voor al deze branches zeer veel gedetailleerde gegevens.

DR

¹ Nienhuyskade 94, 's-Gravenhage 1970, 100 blz., f. 20.

Inhoud

EIM en mkb	821
Korthheidshalve	822
Prof. Dr. F. Hartog: Nederlandse lonen op Europees peil	823
Drs. M. Sanders: Corruptie in Indonesië	824
J. Müller: Miljoenennota op l.p.?	825
Dr. E. J. Isidor: Hoe worden we inflatie-resistent?	826
Drs. A. L. van Oijen: Ziekenhuisleningen	828
Fusies in Nederland	829
Ontwikkelingskroniek	831
Geld- en kapitaalmarkt	835
Maatschappijspiegel	836
Ingezonden	838

Redactie

Commissie van redactie: H. C. Bos,
R. Iwema, L. H. Klaassen, H. W. Lambers,
P. J. Montagne, J. H. P. Paelinck,
A. de Wit

Redacteur-secretaris: P. A. de Ruiter

Adjunct redacteur-secretaris:
J. van der Burg

Economisch-Statistische Berichten

Uitgave van de Stichting Het Nederlands
Economisch Instituut

Adres: Burgemeester Oudlaan 50,
Rotterdam-3016;
kopij voor de redactie:
postbus 4224. Telefoon:
(010) 14 55 11, toestel 3701. Bij
adreswijziging s.v.p. steeds adresbandje
meesturen.

Kopij voor de redactie: in tweevoud,
getypt, dubbele regelafstand, brede marge.

Abonnementsprijs: f. 44,72 per jaar,
studenten f. 31,20, franco per post voor
Nederland, België, Luxemburg, overzeese
rijksdelen (zeepost).

Prijs van dit nummer: f. 1,50. Abonnementen
kunnen ingaan op elke gewenste datum,
maar slechts worden beëindigd per
ultimo van een kalenderjaar.

Betaling: giro 8408; Bank Mees & Hope
NV; Rotterdam; Banque de Commerce,
Koninklijk plein 6, Brussel,
postcheque-rekening 260.34.

Advertenties: N.V. Kon. Ned. Boekdrukkerij
H.A.M. Roelants, Lange Haven 141,
Schiedam, tel. (010) 26 02 60, toestel 908.

Korthheidshalve

Ineens is de komkommertijd van de economist voorbij. Fusiecode, metaal- en havenstakingen, twee belangrijke wetsontwerpen op fiscaal terrein, plus dan natuurlijk de nodige speculaties over de inhoud van de Miljoenennota 1971 maken dat hij zijn aandacht weer geheel kan wijden aan het binnenlandse gebeuren. Niet langer behoeft de Nederlandse economist zich onledig te houden met zulke uiterst perifere zaken als de dreiging van een nieuwe devaluatie van het Pond Sterling en de, mede daarmee verband houdende, internationale valuta-onrust, met zoiets onbenulligs als de economische consequenties van het Duits-Russische niet-aanvalsverdrag, en met zo'n totaal onbelangrijke aangelegenheid als de stagnerende economie in de Verenigde Staten. Nee, hij kan zich nu tenminste met volle overgave storten op de buitengewone lasten van Grapperhaus, de tweede tranche van Witteveen, de Hoogovens van Albrecht en de koppelbazen van Zondervan. Daarmee zijn ongetwijfeld zijn dagen gevuld tot aan Prinsjesdag; vervolgens is daar de Miljoenennota 1971 die hem voldoende stof tot overpeinzing en kritische reflexie kan bieden. Nee, voorlopig is de economist aardig onder de pannen. (dR)

Een eerste vluchtige verkenning van het wetsontwerp, waarin enkele wijzigingen worden voorgesteld in de inkomsten- en loonbelasting per 1 januari 1971, leert dat hiermee een belangrijke stap is gezet in de richting van vereenvoudiging van ons stelsel van inkomstenbelasting. Vereenvoudiging zowel voor de belastingplichtige als voor de belastingadministratie. Daarnaast zijn er enige regelingen van meer materiële betekenis die waardering verdienen, zoals de verruiming van de aftrekregeling voor de werkende gehuwde vrouw, verhoging van de aanslaggrens voor de inkomstenbelasting, verhoging van het IB-bedrag aan de voet van de tabel dat niet geheven wordt, en invoering van een zelfstandigenaftrek. Tezamen zullen zij de Schatkist f. 220 mln. per jaar gaan kosten. Daarvan wordt f. 150 mln. weer teruggehaald door aanzienlijk hogere grenzen vast te stellen voor de regeling voor aftrek van buitengewone lasten. Weliswaar wordt ook dit onderdeel van het wetsontwerp in de Memorie van Toelichting als een *structurele* wijziging aangemerkt, de indruk bestaat niettemin dat de nu voorgestelde verzwaring (die aanzienlijk afwijkt van de voorstellen van de commissie-Hofstra op dit punt) vooral door *budgettaire* overwegingen wordt ingegeven. Een regering die altijd zo genuanceerd „structureel” van „budgetair” of „conjunctureel” weet te onderscheiden had dit onderdeel van het wetsontwerp daarom wellicht beter in het Dekkingsplan van de a.s. Miljoenennota kunnen opnemen. Buitengewone lasten zijn in de opvatting van de indieners van het wetsontwerp kennelijk voortaan alleen dan „buitengewoon”, wanneer zij voor de Schatkist geen „lasten” vormen. (dR)

Overigens gaan ze op Financien echt wel met hun tijd mee, getuige bijvoorbeeld het nu ingediende wetsontwerp, dat de wettelijke aansprakelijkheid regelt van exploitanten van nucleaire schepen. Gebeurt er een „ongelukje” met een dergelijk schip dan is de exploitant ervan aansprakelijk voor alle schade, een aansprakelijkheid die ook geldt wanneer geen schuld kan worden aangetoond. De aansprakelijkheid per kernongeval is maximaal f. 360 mln. Gaat het om een Nederlands schip dan moet een nog door de minister van Financien te bepalen bedrag door verzekering e.d. zijn gedekt. Is het verzekerde bedrag ontoereikend dan vult de Staat het ontbrekende aan. Als dus in de komende jaren atoomschepen Nederlandse havens aandoen behoeft niemand ongerust te zijn. De Kneuterdijk dekt de schade. (dR)

Nederlandse lonen op Europees peil

Nu de spanning op de arbeidsmarkt weer toeneemt is het van belang de ontwikkeling van de lonen goed in de gaten te houden. Instrumenten om drastisch in te grijpen hebben wij vrijwel niet meer. Vaderlijke vermaningen helpen ook niet meer. Alleen de feiten zijn nog van invloed. Onder die feiten komen we tegen: de verhouding van de Nederlandse lonen tot de voor ons belangrijkste EEG-landen (West-Duitsland, Frankrijk en België). Met behulp van statistische gegevens van de Europese Gemeenschappen is het mogelijk de loonniveaus in de industrie in deze landen met elkaar te vergelijken. We krijgen dan, door het Nederlandse peil op 100 te stellen, a.h.w. indexcijfers in de ruimte i.p.v. in de tijd. Om ook nog een indruk te krijgen van de ontwikkeling in de tijd worden eerst de overeenkomstige cijfers voor 1958, het laatste jaar vóór de beginnende afbraak van de binnenrechten, vermeld. Het betreft bruto uurlonen in de industrie, gemiddeld voor mannen en vrouwen, omgerekend tegen de officiële wisselkoersen.

Nederland.....	100
West-Duitsland.....	131
Frankrijk.....	124
België.....	136

Globaal gesproken kunnen we dus zeggen dat het Nederlandse loonpeil aan de vooravond van de EEG 25 à 30% lager was dan dat van de voor ons voornaamste EEG-landen.

Na de ontwikkeling van de lonen in de betrokken landen (waaronder met name de loonexplosie in Nederland), de revaluatie van de gulden, de revaluatie van de D-mark (twee maal) en de devaluatie van de Franse frank wordt voor oktober 1969 het volgende beeld verkregen.

Nederland.....	100
West-Duitsland.....	125
Frankrijk.....	79
België.....	100

Van deze cijfers wordt het Franse gedrukt door de kort daarvoor plaats gevonden devaluatie van de frank. Voor het Westduitse cijfer geldt het omgekeerde. Hoewel de recente revaluatie van de D-mark strikt gesproken iets na deze momentopname plaatsvond, is zij toch bij de omrekening in gemeenschappelijke valuta in haar geheel in aanmerking genomen. Wij zullen namelijk voortaan moeten rekenen met de Westduitse lonen inclusief revaluatie van november 1969. Over het Belgische cijfer valt nog mee te delen dat het bedrag in Belgische franks van een jaar tevoren is geëxtrapoleerd aan de hand van de loonstijging van mannelijke arbeiders i.p.v. het gemiddelde van mannen en vrouwen. Dit laatste was namelijk nog niet beschikbaar.

Het is in ieder geval duidelijk dat Nederland nu in het midden terecht is gekomen. In zekere zin kan dit eigen voldoening geven. Vóór 1964 waren wij min of meer de Japanners van Europa, die alleen door onderbieding kans zagen de naar verhouding sterk groeiende export op de wereldmarkt onder te brengen. Nu kunnen wij mee komen zonder onze arbeiders onder te betalen. Pas bij een loonniveau op Westeuropees peil kunnen we ons helemaal volwaardig voelen.

Het betekent anderzijds wél dat aan de inhaal een eind gekomen is. Bij het sterke stijgingstempo van de laatste jaren waren immers twee factoren van betekenis. In de eerste plaats werden wij meegezogen met de algemene Westeuropese looninflatie. In de tweede plaats hadden wij nog een achterstand

goed te maken. Nu wij het Westeuropees peil bereikt hebben speelt alleen nog maar de eerstgenoemde factor: Wij moeten dan ook steeds meer letten op wat onze buurlanden doen.

Uiteraard wordt onze concurrentiepositie mede bepaald door de op de werkgevers drukkende sociale lasten en de produktiviteit. De laatste is ruimtelijk moeilijk te vergelijken. Zij stijgt in Nederland in ieder geval vrij sterk. Een moedgevende factor is ook dat er juist t.o.v. het land waarmee wij het meest te maken hebben nog een belangrijke speelruimte in het loonniveau bestaat. Dit écart is vermoedelijk sinds oktober 1969 niet verkleind.

Zo gezien is de recente uitloop van de invoer eigenlijk niet goed te verklaren. Het zou misschien voorraad-aanvulling door het bedrijfsleven kunnen zijn. Wat dit betreft zal de *Macroeconomische Verkenning 1971* nadere opheldering moeten verschaffen. Alle macro-economische schattingen zijn weer aan verversing toe. Aan ruimtelijke vergelijking van loonniveaus is echter tot dusver weinig aandacht besteed. Vandaar dat daarvoor in deze bijdrage in het kort aandacht wordt gevraagd. Het probleem dat wij ons doorgaans stellen is: hoe hard lopen wij in vergelijking met anderen? Het kan echter ook wel eens zin hebben ons af te vragen: waar staan wij in vergelijking met anderen. Als we dit weten kunnen we meteen weer gaan lopen. De neiging om te hollen kan echter in het licht van de voorgaande cijfers wat de lonen betreft beter worden betoeteld.

Corruptie in Indonesië

Achtergronden van een sociaal verschijnsel

DRS. M. SANDERS*

Zowel in Indonesië als in Nederland is de laatste tijd veel aandacht geschonken aan de corruptie in Indonesië. Corruptie is in Indonesië geen nieuw verschijnsel; sinds het begin van de jaren vijftig vormt zij een ernstig probleem. De vraag kan zelfs gesteld worden of de corruptie thans grotere vormen heeft aangenomen dan in het verleden.

Inmiddels is de vraag of de corruptie toen wel aangenomen is niet van groot belang. Veel relevanter is de vraag wat er aan gedaan kan worden, een vraag die merkwaardigerwijze veel minder aandacht heeft gekregen dan wenselijk zou zijn. Zonder te pretenderen dat we het antwoord op deze vraag zouden kunnen leveren, willen we pogen in dit artikelje de achtergrond van corruptie als sociaal verschijnsel in Indonesië te belichten. Aan de hand daarvan hopen we duidelijk te maken dat voor het vinden van een oplossing in de eerste plaats gedacht moet worden aan structurele wijzigingen.

Welke zijn nu de achtergronden waartegen corruptie plaatsvindt? In de eerste plaats dient gewezen te worden op de volkomen inadequate financiële administratie in het jongste verleden, en tot op zekere hoogte ook nog in het heden. In de periode van de geleide economie was er verbazingwekkend weinig controle op de overheidsuitgaven. Voor een belangrijk deel gingen overheidsinkomsten en -uitgaven buiten de begroting om en, voor zover dit niet het geval was, werden begrotingsposten vrijwel ongelimiteerd overschreden. Het hoeft geen betoog dat een dergelijk „beleid” aanleiding gaf tot grove verspilling en onregelmatigheden. Daarnaast, en dit is in dit kader relevanter, heeft dit beleid geleid tot het aangaan van toekomstige financiële verplichtingen, in de vorm van salarissen en onderhoud van materieel, welke thans gehonoreerd moeten worden, ook al gaan zij de financiële draagkracht van de regering te boven.

Dit brengt ons op het tweede aspect, de huidige begrotingsstrategie. De regering-Suharto heeft er voor alles naar gestreefd orde op financiële zaken te stellen. Transacties buiten de begroting om werden verboden en begrotingsoverschrijdingen worden nog slechts in zeer uitzonderlijke gevallen getolereerd. Daarnaast heeft de regering zich sinds 1968 verplicht te geraken tot evenwicht op de lopende rekening van de begroting. En hoewel de huidige regering er in is geslaagd de belastinginkomsten aanzienlijk te verhogen, zijn deze vooralsnog bepaald ontoereikend voor een redelijk uitgavenpeil.

De regering stond (en staat) dan ook voor een moeilijk dilemma. Enerzijds kan zij zich niet permitteren, o.m. uit stabilisatie-overwegingen, de routine-uitgaven te laten stijgen boven de routine-inkomsten; anderzijds betekent

een evenwichtige begroting een uitgavenpeil dat belangrijk lager is dan noodzakelijk voor het bestrijden van elementaire routine-uitgaven. De gemaakte keuze, begrotings-evenwicht, impliceert te enen male ontoereikende salarissen en tevens dat geen, althans niet voldoende, middelen beschikbaar zijn voor noodzakelijke routine-uitgaven van materiële aard. Een noodzakelijk gevolg hiervan is dat de departementen en overheidsdiensten, daaronder begrepen het leger, niet in staat zijn de hun toebedeelde taken naar behoren te vervullen zonder aanvullende financiële middelen.

Een enkele opmerking dient in dit verband gemaakt te worden over de ambtenaren en de salarissen. Een van de erfenissen van de periode van de geleide economie is een grote overbezetting van het ambtenarenapparaat. De huidige regering heeft het personeelsbestand incidenteel iets kunnen inkrimpen, maar kwantitatief heeft dit weinig uitgemaakt. Mede gezien de grote werkloosheid zou ontslag op grote schaal politiek en sociaal ook niet haalbaar zijn. Aan de andere kant echter bemoeilijkt de overbezetting van het overheidsapparaat het optrekken van het salarispeil. Hoe precair de situatie is moge blijken uit het volgende. In 1969 varieerden al naar gelang de rang de maandelijkse inkomsten van een ambtenaar (gehuwd en twee kinderen), inclusief vaste toelagen en verstrekkingen in natura, van f. 25 tot f. 150. De nominale salarissen zijn in 1970 verhoogd met 50%. Houdt men rekening met verstrekkingen in natura dan komt dit neer op een gemiddelde verhoging met 28%. Zelfs indien rekening gehouden wordt met het beschikbaar stellen van een dienstauto en gratis huisvesting voor sommige hoge ambtenaren blijven de salarissen te enen male ontoereikend. Het is dus bepaald niet vreemd dat naar een aanvulling op het salaris wordt gezocht, onder meer door middel van corruptie.

Nu zou men naar aanleiding van dit laatste kunnen tegenwerpen dat de kleine corruptie niet zo belangrijk is en dat het met name gaat om de grote corruptie, die bestreden zou kunnen worden door in elk geval de salarissen van de betrekkelijk kleine groep hoge ambtenaren en militairen op te trekken tot een aanvaardbaar peil en vervolgens corruptie bedreven door deze groep streng te vervolven. Deze redenering zou juist zijn voor zover het betreft corruptie ten behoeve van persoonlijke verrijking. Die vindt ongetwijfeld plaats, maar daarnaast is er nog

---

* De heer Sanders is als wetenschappelijk medewerker verbonden aan de Nederlandse Economische Hogeschool; hij was in de periode 1966-1969 werkzaam in Indonesië.

een andere soort corruptie. Beleidsambtenaren staan voor de taak de hun toevertrouwde organen op redelijke wijze te laten functioneren. Daartoe zijn de begrotingsmiddelen ontoereikend, zodat er gemanipuleerd moet worden om de noodzakelijke fondsen te verkrijgen voor noodzakelijke materiële uitgaven, maar ook om de salarissen van ondergeschikten op te vijzelen. In de Indonesische verhoudingen is de meerdere namelijk verplicht te zorgen voor het welzijn van zijn ondergeschikte. Doet hij dit niet dan verliest hij zijn gezag en worden zijn opdrachten niet meer uitgevoerd.

Voor zover corruptie, in dit verband wellicht een iets te geladen term, plaatsvindt om andere redenen dan persoonlijke verrijking valt weinig heil te verwachten van een straf vervolgingsbeleid. Verwijdering van een beleidsambtenaar die zich schuldig heeft gemaakt aan manipulaties, welke niet in de eerste plaats hem zelf te goede kwamen, zou leiden tot het niet meer functioneren van de betrokken overheidsdienst of, en dat is waarschijnlijker, tot een continuering van de verboden praktijken door zijn opvolger.

Uiteraard valt niet na te gaan in welke mate corruptie geschiedt uit persoonlijke motieven en in welke mate uit „dienstbelang”. Er is ook geen duidelijke scheidslijn tussen beide categorieën te trekken. De indruk bestaat echter dat een groot deel van de manipulaties onder de groep „dienstbelang” kan worden gerangschikt (niet ondenkbaar is dat op deze wijze ook geld overgemaakt wordt van de staatsbedrijven naar het leger, dat het grootste slachtoffer is geworden van de begrotingspolitiek). Opvallend is bijvoorbeeld dat de overheidsdiensten waar de mogelijkheden tot manipulaties potentieel het grootste zijn als regel ook relatief het meest efficiënt zijn.

Uit het bovenstaande moge blijken dat corruptie in Indonesië een gecompliceerder probleem is dan men op het eerste gezicht zou vermoeden. Rest nog de vraag wat er aan gedaan kan worden. Behalve in zeer incidentele gevallen lijkt een streng vervolgingsbeleid geen afdoende maatregel. Voor een effectieve aanpak zullen structurele veranderingen nodig zijn. De beste oplossing zou zijn een verhoging van de routinebegroting tot een niveau voldoende om minimaal noodzakelijke uitgaven, salarissen maar ook materiële uitgaven, te bestrijden. Dit is echter vooralsnog geen haalbare kaart, al kan men zich wel afvragen of de nagestreefde overschotten, overigens van bescheiden omvang, op de routinebegroting ten behoeve van de ontwikkelingsuitgaven voorlopig niet beter aan routinezaken kunnen worden besteed. Ook een daling van de post salarissen door inkrimping van het personeelsbestand lijkt niet haalbaar.

De ruimte om corruptie effectief te bestrijden is dan ook gering. Vrijwel het enige instrument dat de regering tot haar beschikking staat is het, voorlopig, legaliseren van een aantal formeel duistere praktijken op voorwaarde dat zij bovengronds en openlijk, dat betekent onder meer: verwerkt in de boeken, geschieden, althans voor zover ze niet ter persoonlijke verrijking dienen. Een dergelijke politiek zou geen einde maken aan alle moeilijkheden, maar zou het in elk geval mogelijk maken streng op te treden tegen werkelijke excessen, met daarnaast als voordeel dat meer inzicht wordt verkregen in de feitelijke financiering van het overheidsapparaat.

Of een dergelijk beleid ook een haalbare zaak is dient nader onderzocht te worden. Veel alternatieven zijn er echter niet.

Martin Sanders

Miljoenennota op l.p.?

Zoals bekend heeft het Verbond van Nederlandse Ondernemingen op een serie dia's en geluidsbanden de prognoses van het Centraal Planbureau voor 1970 vastgelegd. Dit materiaal kan gehuurd of gekocht worden.

Nader vernemen wij, dat ook de Nederlandse vakbeweging grote belangstelling aan de dag legt voor deze moderne wijze van voorlichting. Het Overlegorgaan deelde ons echter mede, dat men het betreunde, dat belangstellenden voor deze wijze van voorlichting zelf de ervoor onmisbare roze brillen moeten aanschaffen. „Op zo'n manier komen we toch nog tamelijk duur uit”, aldus een zegsman van het Overlegorgaan van de vakcentralen.

Inmiddels doen geruchten de ronde, dat Polaroid-Nederland een order heeft weten te bemachtigen voor rond één miljoen brillen.

Overigens heeft het VNO-idee in Haagse kringen aanstekelijk gewerkt. Want vlak na de derde dinsdag in september zal in alle Nederlandse grammofoonplatenzaken de Miljoenennota te koop zijn op drie grote langspelers. Afbeeldingen van de hoes circuleren reeds in de Hofstad. Deze hoes stelt minister Witteveen voor, die een geweldige hand uitstrekt in de richting van de toeschouwer.

Er heerst ernstige twijfel over de betekenis van dit gebaar. Sommigen menen, dat de minister het volk doodeenvoudig een krachtige vuist onder de neus wil houden; in gematigder kringen ziet men er toch meer, een zegenend gebaar in, hoewel dit voor een VVD-man toch curieus zou zijn. Het meest aannemelijk achten wij de elders gehoorde opvatting, dat de minister ons — zoals gebruikelijk — nog meer geld uit de zak wil kloppen. Tot de derde dinsdag in september zal het een twijfelachtig gebaar blijven. Maar ja, zo is de politiek nu eenmaal!

Jan Müller

WARMTE - TECHNIEK
BEUKERS - SCHIEDAM

(I.M.)

Hoe worden we inflatie-resistent?

DR. E. J. ISIDOR*

In de loop van de jaren vijftig en zestig is de inflatie uitgegroeid tot een wereldprobleem. Met deze vaststelling is geen woord te veel gezegd. Dat blijkt wel uit de jaarlijks gepubliceerde overzichten van de First National City Bank of New York¹ van de geldwaardedaling in een aantal landen. In de periode 1958-1968 is geen van de in dat overzicht genoemde vijftig landen aan een koopkrachtvermindering ontkomen, al loopt de ernst van die kwaal in de diverse landen sterk uiteen. Het beeld van een hoogst besmettelijke, voor geen grenzen halt houdende, volksziekte dringt zich op.

Met die cijfers in de hand moet men ook constateren dat het land dat in de westerse wereld het meeste gewicht in de schaal legt, de Verenigde Staten, zich meer en meer tot een besmettingshaard ontwikkelt. Het inflatieproces vertoont daar de laatste jaren een duidelijke versnelling. President Nixon is zelfs verzeild geraakt in het dilemma dat zijn tot dusver voornamelijk monetaire aanpak van de inflatiebestrijding de werkgelegenheid zodanig aantast, dat velen het middel erger achten dan de kwaal.

Dankzij de ontdekking van de ziektekiemen heeft de medische wetenschap een aantal vroeger verwoestende volksziekten — tuberculose, malaria — onder controle weten te krijgen. Helaas heeft de economische wetenschap het, wat de inflatie betreft, nog niet veel verder gebracht dan de diagnose. Haar analyses hebben theoretisch waardevolle begrippen als bestedings- en kosteninflatie opgeleverd. Maar de economisch-politieke instrumenten om de daarmee aangeduide evenwichtsverstoringen ongedaan te maken zijn tot nog toe onvoldoende effectief gebleken. In de samenleving, hier te lande maar ook elders, werken klaarblijkelijk krachten die de beteugeling van de inflatie illusoir maken.

De problematiek van de inflatie werpt de vraag op welke rol de voornaamste economische subjecten, zij die in de maatschappij in feite de dienst uitmaken, in het inflatieproces spelen. Ter beantwoording daarvan dienen wij achtereenvolgens te kijken naar de overheid, de ondernemers en de werknemers. Door haar machtspositie neemt de overheid ook in dit verband een geheel eigen plaats in. En de beide laatstgenoemde groeperingen zijn in beginsel elk voor zich in staat zich tegen de gevolgen van de inflatieziekte te beschermen. Men zou kunnen stellen dat als zij er inderdaad in slagen zich tegen de inflatie te immuniseren, de ziekte zou moeten „verdwijnen” in die zin dat zij niet meer voelbaar is.

Overheid

De overheid ondervindt van de inflatie geen nadeel. Integen-

deel: zij weet er in zoverre in ruime mate van te profiteren dat haar inkomsten er voortdurend sterk door toenemen. Dit moet in de eerste plaats worden toegeschreven aan de progressie in de tarieven van de loon- en inkomstenbelasting. Als gevolg daarvan stijgt de opbrengst van de directe belastingen sterker dan overeenkomt met de groei van het nationale inkomen. In ons land blijkt de progressiefactor in de praktijk ongeveer $1\frac{1}{4}$ te bedragen.

Voor de werknemer betekent dit dat hij van een bruto loonsverhoging een aanzienlijk deel aan de fiscus moet afstaan. Zou de progressie afwezig of althans minder steil zijn, dan zouden de loonsverhogingen kleiner kunnen zijn. Bij de huidige, toch al hoge belastingdruk leidt de progressiefactor bij de werknemers — bij hen trouwens niet alleen — tot het denken in netto bedragen. Men kijkt dan niet meer naar wat er op het loonzakje staat, maar nog uitsluitend naar wat er in zit. In die situatie tracht iedereen de extra fiscale lasten zo veel mogelijk op andermans schouders te leggen, wat het steeds meer in de belangstelling komende afwentelingsvraagstuk in het leven heeft geroepen.

Zo schuift de ondernemer de door de progressie opgedreven arbeidskosten op zijn beurt weer af op de consument, die het in laatste instantie via de prijzen allemaal op zijn boterham krijgt. Het is dus de progressiefactor die de min of meer permanent geworden druk tot kostenverhoging veroorzaakt. En zo beschouwd draagt de overheid zelf een belangrijk deel van de schuld aan de inflatie.

Ook in ander opzicht speelt zij daarbij een hoogst twijfelachtige rol. Wie inschrijft op een staatslening ziet de reële waarde van zijn vordering gedurende de looptijd voortdurend verschrompelen. Bij een geldwaardevermindering van 5% per jaar loopt de koopkracht, die men de staat voor een twintigjarige lening ter beschikking heeft gesteld, tot vrijwel nihil terug. Via de inkomstenbelasting over de op de lening ontvangen rente wordt de geldgever ook nog eens een flinke portie afgenomen. Per saldo heeft de staat dan alle voordelen van de inflatie geïncasseerd en de belegger met alle nadelen opgescheept. Slechts langzaam raakt het beleggende publiek ervan doordrongen dat men niet meer zo grif op langlopende leningen moet inschrijven. Alleen de institutionele beleggers kunnen zich dat nog veroorloven, omdat ook hun verplichtingen een nominaal karakter dragen.

* De heer Isidor is ondernemer en bedrijfsadviseur.

¹ Zie bijv. het Jaarverslag 1969 van het Verbond van Nederlandse Ondernemingen, Bijlage 1, blz. 172-173.

Het zou een voor de hand liggende — zij het politiek nog zeer moeilijk haalbare — oplossing zijn als de staat verplicht zou worden al zijn leningen waardevast te maken. Bij indexerings van de staatsleningen zou het probleem hoe tot waarde vaste oudedagsvoorzieningen te komen met één slag uit de wereld zijn. En van niet minder belang is dat de geldgevers dan met een aanzienlijk lagere rente genoegen zouden kunnen nemen. Dit zou ook de rentevoet van de door het particuliere bedrijfsleven opgenomen leningen omlaag brengen, langs die weg bijdragend tot verlaging van het algemene kostenpeil. Een niet te verwaarlozen, in het huidige systeem als het ware ingebouwde inflatie-impuls zou daarmee weggenomen zijn.

Voorts zou de progressie in de inkomstenbelasting sterk moeten worden verminderd, speciaal voor de thans duidelijk overbelaste middengroepen. De daaruit voortvloeiende derving van middelen voor de schatkist zou kunnen worden gecompenseerd door een verschuiving in de belastingheffing naar de indirecte belastingen — een in het kader van de EEG toch al noodzakelijk beleid — dan wel door de uitgifte op grotere schaal van geïndexeerde leningen.

Ondernemers

De ondernemer die doet wat hij moet doen, richt zijn beleid op de instandhouding van het bedrijfsvermogen en het op peil houden van de winstcapaciteit als bron voor de financiering van nieuwe investeringen. Hieruit vloeit voort dat hij elke loons- of andere kostenverhoging in zijn prijscalculatie dient te verwerken. De ondernemer zoekt en vindt bescherming tegen de inflatie door consequent op basis van de vervangingswaarde te calculeren en aldus het incasseren van schijnwinsten te vermijden.

In het algemeen dwingt de concurrentie de ondernemer ertoe te pogen zijn hogere produktiekosten op te vangen door het opvoeren van de produktiviteit, dus door een hogere produktie, resp. een vergroting van zijn omzet. Is deze kijk op de zaak juist dan mag van hem een tweeledige bijdrage tot beteugeling van de inflatie worden verlangd. In de eerste plaats zou hij zich stipt moeten houden aan de toepassing van de geldmargeregule. Met andere woorden: bij kostenverhogingen zou hij niet moeten streven naar handhaving van zijn procentuele winstmarge, omdat op die manier de consument nodeloos met een extra stukje inflatie wordt belast, zoals het volgende eenvoudige cijfervoorbeeld illustreert:

	Oude situatie	Nieuwe situatie
Inkoop, resp. kosten ..	100	120
Marge 50%	50	60
Verkoopprijs	150	180

Hier had in de nieuwe situatie met een verkoopprijs van 170 kunnen worden volstaan. Het verschil (van 10) is een factor die de inflatie een vermijdbare versnelling geeft.

In de tweede plaats zou de ondernemer ook bij kostendalingen steeds de vervangingswaarde moeten aanhouden om op die manier ook prijsverlagingen aan zijn afnemers — met de consument als eindstation — door te geven.

Werknemers

De werknemers, in casu de vakbonden, zijn geneigd elke verhoging van de kosten van levensonderhoud met looneisen te pareren. De ervaring leert dat deze, bij de hardnekkige schaarste op de arbeidsmarkt, in het algemeen

ruimschoots worden toegewezen. In dit verband speelt uiteraard ook de reeds genoemde belastingprogressie, die een belangrijk stuk van de loonsverhogingen afroemt, een rol. Zou deze niet bestaan, dan zouden — als gezegd — de eisen van werknemers bescheidener kunnen zijn en zou ook de kostencalculatie van de ondernemer minder worden opgedreven.

Indien die progressie zou verdwijnen of sterk worden gematigd en als het bedrijfsleven langs de hierboven in het kort geschetste lijnen zou calculeren, zouden de werknemers moeten en kunnen volstaan met loonsverhogingen die de stijging van de produktiviteit niet te boven gaan. Voor zover de loonstijging de produktiviteitsstijging dan nog overtreft zou dat toch weer inflatoir werkende excedent buiten de bestedingsfeer moeten worden gehouden. Als middel daartoe wordt van vakbewegingszijde het nog weinig toegepaste spaarloon ten tonele gevoerd.

In het bovenstaande heb ik slechts enkele algemene, en naar mijn mening fundamentele gedachten omtrent het inflatievraagstuk neergelegd. Ik heb geenszins de illusie dat het mogelijk zou zijn de inflatie langs de aangegeven lijnen „restlos” uit te bannen. Vooral in een klein en economisch wijd en open land als het onze spelen immers ook internationale factoren mee, die hier buiten beschouwing zijn gelaten. Hun invloed zou overigens aanzienlijk kleiner worden wanneer men ook elders binnenlands orde op zaken zou weten te stellen.

Zelfs West-Duitsland, dat er gedurende een vrij lange periode van economische groei in is geslaagd de inflatie binnen redelijke perken te houden, kampt thans met een ontoelaatbaar snelle geldontwaarding. De Bondsregering is daartegen in het geweer gekomen met een reeks maatregelen, waarvan de „conjunctuurtoeslag” van 10% op de loon-, inkomsten- en vennootschapsbelasting, die uiterlijk op 31 maart 1973 zal worden terugbetaald, de meeste aandacht heeft getrokken.

Dit beleid, neerkomend op het tijdelijk uit de markt nemen van een stuk koopkracht, vertoont duidelijke verwantschap met de eerder door mij geopperde gedachte van een Nationaal Beleggingsfonds². Met dien verstande evenwel dat in mijn gedachtengang alle inkomenstrekkers aan van het conjunctuurverloop afhankelijke heffingen zouden worden onderworpen, waarvan de terugbetaling niet binnen een bij voorbaat vastgesteld tijdsbestek geschiedt, maar op een — alweer — conjunctureel bepaald tijdstip mogelijk zou worden gemaakt. Als een vooral psychologisch essentieel verschil zie ik dat het Fonds in ruil voor de heffingen participatiebewijzen verstrekt, die bij het publiek het gevoel deel te hebben in het nationale produktieapparaat kunnen versterken.

Dat Nationaal Beleggingsfonds zou zich bij zijn operaties uitsluitend laten leiden door het uit objectieve gegevens af te lezen conjunctuurverloop. Het zou niet, zoals men regeerders in de huidige constellatie telkens opnieuw ziet doen, angstvallig rekening behoeven te houden met de gunst of ongunst van het kiezersvolk. Dat lijkt mij zeker niet het geringste voordeel.

E. J. Isidor

² O.a. in „ESB”, no. 2425 van 5 februari 1964, en „ESB”, no. 2593 van 17 mei 1967.

Ziekenhuisleningen

Kanttekeningen bij een pleidooi voor een Nederlandse Ziekenhuisbank

DRS. A. L. VAN OIJEN*

De openbare emissies van ziekenhuisleningen vormen een sector van de Nederlandse kapitaalmarkt die het laatste decennium sterk in omvang is gegroeid. Volgens de statistieken van het CBS zijn de emissies van kerkelijke en liefdadige instellingen gestegen van f. 16,6 mln. in 1960 via f. 58,5 mln. in 1965 tot f. 127,9 mln. in 1969. Ziekenhuisobligaties vormen het leeuwedeel van deze groep; in 1969 volgens de emissieprospectussen in ons archief f. 122,5 mln.

Toch zal de omvang die deze marktsector heeft verkregen niet het enige motief zijn van Mr. W. Scholten, Tweede-Kamerlid voor de CHU, die onlangs in vragen aan de minister van Financiën heeft gesuggereerd voor de financiering van instellingen voor gezondheidszorg een centraal financieringsinstituut te creëren naar het voorbeeld van de Bank voor Nederlandsche Gemeenten (BNG). Ook de gedachte, dat deze soort leningen zich kenmerkt door een hogere rentevoet dan die van de BNG en zo optreedt als koploper bij de rentestijging waarmee wij de laatste jaren worden geconfronteerd, is waarschijnlijk mede aanleiding geweest tot de suggestie van Mr. Scholten. Men merkt deze gedachtengang de laatste tijd meer: een groep die vooroploopt met steeds hogere rentetypen trekt de hele markt omhoog.

Laten wij eens nagaan in hoeverre dit juist is. Op de gehele geld- en kapitaalmarkt treffen wij terzelfder tijd vele verschillende rentevoeten aan. De verschillen zijn gewoonlijk toe te schrijven aan de volgende oorzaken:

1. *Verschillen in looptijd van de leningen.* Langlopende kredieten kennen altijd een hogere rentevoet dan kortlopende; als alle andere eigenschappen gelijk zijn. Zo is de rente op obligaties van het Rijk hoger dan die op Nederlandse schatkistpromessen. Keynes' stelling dat rente niet een beloning is voor het sparen, maar voor het afstand doen van liquiditeit kennen wij een hoog realiteitsgehalte toe. Hoe langer de periode waarvoor men zijn liquiditeit overdraagt, hoe hoger de beloning, de rentevoet. Ziekenhuisobligaties hebben meestal een looptijd van 30 jaar en behoren daarmee tot de langstlopende obligaties van de Amsterdamse beurs.

2. *Verschillen in soliditeit van de debiteur.* Minder solide geachte debiteuren betalen een hogere rentevoet, de overige omstandigheden gelijk zijnde. Het meerdere aan rente is dan een soort risicopremie. Het sterkst spreekt dit wellicht bij zgn. tophypotheeken, waar de rente $\frac{1}{2}$ % hoger ligt dan bij eerste hypotheeken die geen tophypotheek zijn. Dit

halve procent wordt vaak door de kredietgever als premie aan de kredietverzekeringmaatschappij afgedragen, al kan deze een assurateur uit het eigen concern zijn. Wat de soliditeit betreft kunnen wij ziekenhuisobligaties zeer hoog aanslaan. Weliswaar zijn gewoonlijk deze leningen niet door de staat gegarandeerd, maar de inkomsten van ziekenhuizen zijn dit in feite wel. Deze steunen op het Ziekenfondsenbesluit en de Krankzinnigenwet, terwijl particuliere patiënten voor het grootste deel een zgn. klassepolis hebben, waarop alle kosten van ziekenhuisopname in een bepaalde klasse worden vergoed. De tarieven worden voor ziekenhuizen steeds op kostprijsbasis vastgesteld en nagenoeg jaarlijks aangepast zodat steeds een sluitende exploitatie ontstaat.

3. *Verschillen in verhandelbaarheid.* Hoe moeilijker verhandelbaar, hoe hoger de rentevoet, ceteris paribus. Weliswaar wordt voor alle ziekenhuisobligaties beursnotering aangevraagd, maar in de koersnoteringen in de dagbladen zoekt men er vergeefs naar. Ze worden wel genoteerd in de Prijscourant van de Effectenbeurs, maar weinig verhandeld. De geringe omvang van de lening, meestal f. 5 à f. 6 mln., in vergelijking tot die van de BNG van f. 100 à f. 150 mln., moet daarvan de oorzaak zijn. Na wat in de portefeuilles van de institutionele beleggers verdwijnt, is de resterende hoeveelheid aan de beurs circulerend materiaal gering. Het moet vooral deze incourantheid zijn, die een hogere rentevoet op ziekenhuisobligaties nodig maakt.

Trekken deze obligaties de rentestand omhoog? Dat hoeft niet. Hun rentetype ligt altijd boven dat van de BNG en het Rijk en als de BNG met een lening aan de markt komt, waarvan de rentevoet die van ziekenhuisleningen te dicht nadert, moeten de ziekenhuizen weer hoger bieden. Willen zij kans van slagen hebben, dan moeten zij steeds een incourantheidspremie boven de BNG uitblijven. Zij zijn trouwens in verhouding tot Rijk en BNG een kleine marktpartij. In 1969 nam het Rijk volgens het CBS f. 1.319,8 mln. in obligatievorm op, de BNG f. 820,4 mln., tegenover de kerkelijke en liefdadige instellingen f. 127,9 mln. Ook in jaren waarin de kapitaalmarkt nog

* De heer Van Oijen is werkzaam als zelfstandig economisch adviseur; hij is tevens docent bij de bedrijfskundige en economie-opleidingen M.O. van de Ring van Rotterdamse Repetitoren.

lang niet zo gespannen was als nu, zagen wij de ziekenhuizen al een incurantheidspremie betalen, zoals blijkt uit onderstaand overzicht.

Emittent	Inschrijfdatum	Bedrag (in f. mln.)	Looptijd in jaren	Rentevoet	Emissiekoers
BNG	8 oktober 1962	100	30	4½%	100
St. Lucas Ziekenhuis	24 oktober 1962	3,5	30	5%	100
BNG	17 maart 1967	150	25	6½%	100
St. Vreugdenhof	5 april 1967	5	30	7½%	100
BNG	5 sept. 1967	100	25	6½%	100
BNG	2 april 1970	115	25	8½%	100
Rich. Hoogland St.	10 april 1970	6	30	9%	100

De laatste maand is het verschil in rentevoet groter, maar de oorzaak hiervan is, dat de BNG is overgestapt op leningen met een looptijd korter dan 25 jaar en een lagere emissiekoers.

Moeten wij concluderen dat oprichting van een Nederlandse Ziekenhuisbank naar model van de BNG overbodig is, omdat het renteverskil in de onderzochte leningen een klassieke incurantheidspremie is? Geenszins. Een dergelijke bank zal eens in de 8 à 10 maanden een obligatielening van f. 100 mln. kunnen uitgeven. De incurantheidspremie kan dan achterwege blijven, ten voordele van de ziekenhuizen en van hun patiënten. Dat nog niet eerder op deze wijze is gewerkt, is wellicht te wijten aan het feit dat ziekenhuizen wel over economie beschikken, maar zelden over economisten.

Is het beslist nodig dat een Nederlandse Ziekenhuisbank, of hoe zij zou mogen heten, evenals de BNG een rijksinstelling wordt? Dat hoeft niet. De rentevoet van toekomstige leningen lager houden door de incurantheidspremie te ontgaan via grote leningen kan evengoed door een particuliere bank geschieden. Een soort dienstregeling voor alle emittenten van obligaties ter beurze wordt al door De Nederlandsche Bank verzorgd, ook t.a.v. particuliere geldvragers. Een denkbare oplossing lijkt dan ook zeker dat de Nederlandsche Middenstandsbank en de Nederlandsche Credietbank, die al lang het consortium vormen dat ziekenhuisleningen op de beurs brengt, een Nederlandse Ziekenhuisbank zouden oprichten. Zij hebben op dit terrein ervaring. Bovendien heeft het Rijk een aanzienlijk minderheidsbelang in de NMB. Een overwegend particuliere oplossing ligt wellicht voor de hand, daar het gaat om financiering van particuliere zieken-

Fusies in Nederland

Het Centraal Bureau voor de Statistiek heeft in het augustusnummer van de *Maandstatistiek van het financieewezen*¹ een statistisch overzicht gepubliceerd van bijna 1.000 fusies, die in de jaren 1963-1969 hebben plaatsgehad en waarbij in totaal 1.700 ondernemingen betrokken waren. Indachtig het Franse gezegde „statistique, c'est l'art de grouper les chiffres”, zullen wij in deze bijdrage een aantal resultaten van genoemd CBS-overzicht weergeven.

Tabel 1 geeft een overzicht van de frequentieverdeling van het aantal fusies, overnemingen en eventuele andere vormen van concentratie in Nederland, onderverdeeld naar bedrijfstak en -klasse, voor de periode 1963-1969. Gebleken is, dat de meeste fusies (zie kolom A) voorkwamen in de

sinds 1917

sinds 1917

STENOGRAFENBUREAU W. STEMMER & ZN N.V.

Lieven de Keystr. 77, tel. (010) 20 06 86, Rotterdam-14 vervaardigt o.a. de officiële gemeenteraadsverslagen van Arnhem, Baarn, Breda, Dordrecht, Eindhoven, Groningen, Haarlem, Hilversum, Maastricht, Renkum, Rheden, Rotterdam en Veldhoven.

Wij leveren ook

NOTULEN VAN DIRECTIE- EN AANDEELHOUDERSVERGADERINGEN

De jarenlange gedegen ervaring van ons bureau, toepassing van moderne geluidsopnametechniek en vooral onze eerste-klas medewerkers garanderen snel en accuraat werk, uitgevoerd op uiterst betrouwbare en discrete wijze.

(I.M.)

huizen. Vanzelfsprekend zouden de leningen van andere instellingen op het gebied van de gezondheidszorg als bijv. „Het Dorp” en Het Nederlandsche Roode Kruis ook via de nieuwe bank geleid kunnen worden.

Een facet dat nog in studie zou moeten worden genomen is of de geldgevers bereid zouden zijn i.p.v. ziekenhuisobligaties de lager rentende, meer courante, obligaties van de ziekenhuisbank in hun portefeuilles op te nemen. De markt zou minder geschakeerd worden als hoogrentende stukken verdwenen. Daar staat tegenover dat het redelijk goed verlopen van de markt voor ziekenhuisobligaties mede te danken is aan de zorg die de Nederlandsche Credietbank op zich neemt om na de emissies materiaal dat tijdelijk boven de markt hangt op te vangen, waardoor sterke koersfluctuaties voorkomen worden. Naast de opgesomde oorzaken van rentever verschillen zijn er altijd op de kapitaalmarkt nog factoren, als de naam die bepaalde fondsen zich verworven hebben, die een rol spelen soms lang nadat de gronden waar ze op beruften weggezonden zijn. Marktonvolkomenheden kunnen wij ze noemen. De oprichting van een Nederlandse Ziekenhuisbank is zeker het overwegen waard, maar er zal nog een grondige studie aan vooraf dienen te gaan.

A. L. van Oijen

sector van de handel (185 in totaal) en in de sector van de voedings- en genotmiddelenindustrie (119 in totaal). Wanneer men vervolgens kijkt naar kolom B, dan blijkt dat voor genoemde sectoren gedurende de periode 1963-1969 resp. 298 en 182 ondernemingen betrokken waren bij fusieactiviteiten. Kolom C laat zien hoeveel zelfstandige ondernemingen er overbleven na de fusionering. Combinatie van de kolommen B en C geeft een indruk van het aantal

¹ „Maandstatistiek van het financieewezen”, Jaargang 18, no. 8; Centraal Bureau voor de Statistiek, Staatsuitgeverij, Den Haag, augustus 1970, blz. 476-478.

Tabel 1.

Fusies, overnemingen en eventueel andere vormen van concentratie in Nederland

Bedrijfstak en -klasse	1963			1964			1965			1966			1967			1968			1969		
	A	B	C	A	B	C	A	B	C	A	B	C	A	B	C	A	B	C	A	B	C
Industrie en ambacht	43	80	33	53	101	40	71	130	52	60	125	54	73	142	64	126	221	88	137	243	104
waarvan:																					
Voedings- en genotmiddelenindustrie	10	14	7	17	18	8	18	23	10	9	20	9	14	22	11	23	34	13	28	51	24
Textiel-, schoenen- en confectie-industrie	3	8	3	9	17	7	15	28	12	13	25	10	10	20	10	13	24	13	16	30	11
Hout-, meubel- en papierindustrie	3	9	3	1	6	1	1	3	1	—	—	—	3	7	3	6	11	6	5	10	5
Grafische industrie, uitgeverijen	—	—	—	5	11	5	10	19	7	12	27	10	16	27	12	25	46	18	17	30	13
Leder- en rubberindustrie	—	—	—	—	—	—	1	2	1	—	—	—	1	1	1	—	—	—	—	—	—
Chemische industrie	8	14	5	5	16	4	8	18	6	4	8	4	7	16	7	14	21	9	18	26	12
Aardolie-industrie	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	2	1	—	—	—	—	—	—
Steen-, glas- en aardewerkindustrie	1	3	1	—	1	—	1	2	1	2	5	2	1	2	1	9	15	5	1	4	1
Metallurgische industrie	—	1	—	2	1	1	—	—	3	3	2	3	5	3	4	7	1	—	—	—	—
Metaal, metaalproducten, machines	6	10	4	10	24	10	6	12	5	9	20	9	9	27	8	7	19	6	15	40	15
Elektrotechnische industrie	2	4	2	3	4	3	4	8	4	3	4	3	1	1	1	3	4	2	7	9	5
Transportmiddelenfabr.	2	4	2	1	1	1	5	9	4	2	5	2	5	7	4	5	9	5	7	14	7
Bouwnijverheid en aanverw. bedrijven	8	13	6	—	1	—	2	6	1	3	4	3	1	1	1	12	15	7	14	25	8
Overige industrie	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	4	—	1	4	1	5	16	3	8	3	2
Handel, Bank- en Verzekeringswezen	37	51	18	31	55	25	18	36	14	28	46	23	41	76	36	77	136	54	87	140	53
waarvan:																					
Handel	27	26	9	9	19	8	6	14	4	20	31	16	25	47	23	51	82	31	47	79	29
Banken e.a. financiële instellingen	6	10	5	15	23	11	11	20	9	7	13	6	10	17	7	17	36	16	24	40	17
Verzekeringswezen	4	15	4	7	13	6	1	2	1	1	2	1	6	12	6	9	18	7	16	21	7
Vervoer- en communicatiebedrijven	3	5	2	3	4	1	4	6	4	4	7	4	12	19	7	10	18	9	13	22	8
Dienstverlening	1	9	1	—	—	—	4	6	2	3	7	3	1	2	1	7	14	7	9	21	8
Totaal	84	145	54	87	160	66	97	178	72	95	185	84	127	239	108	220	389	158	246	426	173

A = Aantal fusies, overnemingen enz.
 B = Aantal zelfstandige ondernemingen vóór het samengaan.
 C = Aantal zelfstandige ondernemingen ná het samengaan.

Bron: Maandstatistiek van het financieewezen, Jaargang 18, no. 8, blz. 477.

ondernemingen dat opgegaan is in grotere ondernemings-eenheden.

Het CBS vestigt er nadrukkelijk de aandacht op, dat het hier uitsluitend een kwantitatief overzicht betreft. Er bestaan evenwel plannen om in de toekomst de registratie van de fusies naar meer relevante gezichtspunten te gaan specificeren. Meer gegevens hierover kunnen in de loop van 1970 tegemoet gezien worden.

De registratie van de fusies blijft voorlopig een moeilijke zaak. Het navolgend citaat legt hiervan getuigenis af:

„Hieronder zijn niet alleen die gevallen opgenomen, waarbij een of meer van de samenwerkende ondernemingen geheel in de overnemende onderneming opgaat en dus ophoudt te bestaan, maar ook de gevallen, waarbij de samenwerking op slechts één of enkele onderdelen van de onderneming plaatsvindt en de individuele ondernemingen overigens een zelfstandig leven blijven leiden.

Aangezien er in alle gevallen sprake is van een initiatiefnemende onderneming die na de fusie in meer of mindere mate zeggenschap krijgt in de andere onderneming, kan gesteld worden, dat laatstgenoemde onderneming door de fusie haar economische zelfstandigheid verliest.

Blijkens het bovenstaande is derhalve aangenomen dat bij concentratie in de vorm van fusie, overneming of dergelijke van 2 of meer ondernemingen er slechts één geheel zelfstandige onderneming overblijft”.

Onbegrijpelijk blijft echter het feit, dat het CBS voor de registratie van de fusies vrijwel uitsluitend uitgegaan is van de in de dagbladen en vaktijdschriften verschenen berichten daaromtrent. Door deze handelwijze is het geenszins uitgesloten, dat een bepaalde groep van ondernemingen aan de aandacht van het CBS is ontsnapt. Te denken valt — onderverdeeld naar rechtsvorm van de onderneming — bijv. aan de besloten NV's, de eenmanszaken e.d. Daarnaast laat het zich aanzien, dat — onderverdeeld naar aantallen werknemers of grootte van de omzet — evenzo bepaalde ondernemingen onopgemerkt zijn gebleven².

Conglomerate fusies

Impliciet komt uit tabel 1 naar voren het vraagstuk van

de conglomerate fusies. Het CBS vermeldt hieromtrent:

„Aangezien bij iedere fusie tenminste twee ondernemingen zijn betrokken, zou men kunnen verwachten dat het aantal in kolom B op zijn minst twee maal zo groot is als dat in kolom A. Dat dit niet het geval is, wordt veroorzaakt door de omstandigheid dat eenzelfde onderneming die in een jaar meermalen als initiatiefnemende onderneming is opgetreden in dat jaar maar éénmaal is geteld.

Om dezelfde reden is het aantal zelfstandige ondernemingen dat is overgebleven (kolom C), kleiner dan het aantal fusies”.

Gebleken is, dat van de 1.700 bij fusies betrokken ondernemingen uiteindelijk 700 zelfstandige ondernemingen zijn overgebleven. Een mogelijke verklaring hiervoor is gelegen in het feit, dat ruim 100 ondernemingen per jaar meer dan één maal als fusiepartner zijn opgetreden, waarvan 16 zelfs meer dan vijf keer. Een overzicht hiervan wordt gegeven in tabel 2. Daarbij is echter ieder jaar beschouwd als een op zichzelf staande eenheid, hetgeen weer als gevolg heeft, dat niet kan worden nagegaan hoe de frequentieverdeling luidt voor de periode 1963-1969. Terecht wijst het CBS op deze statistische onvolkomenheid door te verwijzen naar het voorbeeld van een onderneming die ieder jaar bij een concentratie is betrokken, en daardoor valt onder de enkelvoudige gevallen.

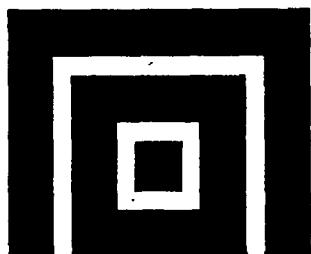
Tot slot doet zich het probleem voor, dat wanneer de initiatiefnemende onderneming behoort tot een andere bedrijfstak dan de overgenomen onderneming, de laatste wordt opgevoerd in de bedrijfstak van de overnemende onderneming, hetgeen uiteindelijk een vertekend beeld geeft van de juiste afbakening van de invloedssfeer van de moederonderneming. Deze gegevens zijn nader uitgewerkt door het CBS. Gebleken is daarbij, dat de groothandel qua aantal verreweg het sterkst vertegenwoordigd is, daarbij

² Voor een overzicht betreffende de ondernemingen met minder dan 10 werkzame personen zouden we willen verwijzen naar de studie van het Bureau voor de Statistiek der Europese Gemeenschappen „Definitieve resultaten van de industrietelling van 1963”, gepubliceerd in de serie Statistische studies en enquêtes, EES 69/2, d.d. 15 oktober 1969.

Tabel 2.
Aantal malen dat de ondernemingen in een jaar als fusiepartner zijn opgetreden

Aantal fusies	Aantal ondernemingen						
	1963	1964	1965	1966	1967	1968	1969
1	41	50	60	74	94	127	137
2	8	11	6	9	10	20	20
3 en 4	3	5	4	1	4	5	10
5 < 10	1	—	2	—	—	6	6
10 < 15	1	—	—	—	—	—	—

Bron: op. cit., blz. 478.

Ontwikkelings- kroniek

Samengesteld door de afdeling *Balanced International Growth* van het Nederlands Economisch Instituut en het Centrum voor Ontwikkelingsprogrammering van de Nederlandse Economische Hogeschool.*

Deze aflevering van de Ontwikkelingskroniek is geheel gewijd aan Latijns-Amerika.

ECLA

In een kroniek als deze over Latijns-Amerika kan men niet voorbijgaan aan het werk van de Economische Commissie voor Latijns-Amerika (ECLA). We refereren hier dan ook gaarne aan een vrij recente brochure van het Ministerie van Buitenlandse Zaken over deze Commissie¹, die „... een indruk geeft van de ECLA en haar activiteiten en van de verschillende wijzen waarop het Koninkrijk hieraan heeft kunnen bijdragen” (aldus Minister Udink in zijn Ten Geleide).

De ECLA, opgericht in 1948, is één van de vier regionale commissies van de Economische en Sociale Raad (ECOSOC) van de Verenigde Naties,

die ingesteld zijn vanwege het uiteenlopen van de economische en sociale problemen van de onderscheiden regio's, nl. Azië en het verre Oosten, Europa, Afrika en Latijns-Amerika. In totaal zijn 29 landen lid van de ECLA, waarvan er vijf buiten de regio liggen, nl. Canada, de Verenigde Staten, Engeland, Frankrijk en Nederland (deze landen zijn lid vanwege hun ligging op het westelijk halfrond of in verband met hun „staatkundige relaties” met het gebied). Het eigenlijke werkterrein van de ECLA omvat Zuid- en Midden-Amerika en het Caraïbisch gebied.

De taak van de ECLA bestaat uit het assisteren van de Latijns-Amerikaanse landen bij hun streven naar economische en sociale ontwikkeling. Ze doet dit door middel van onderzoek, het stimuleren van maatregelen ter bevordering van de ontwikkeling, het adviseren omtrent planningsmethoden, het verlenen van (andere) technische hulp e.d. op velerlei terreinen. In de eerste jaren van haar bestaan beperkte het werk zich voornamelijk tot het verzamelen, analyseren en evalueren van gegevens over economische en sociale vraagstukken. Op zich reeds een belangrijke taak, want zonder dergelijk onderzoek is nauwelijks vruchtbare arbeid mogelijk. Sinds een speciale conferentie in 1952 te Santiago de Chile (waar het secretariaat zetelt) speelt de ECLA ook een meer actieve rol. In het programma vindt men zaken als: vaststelling van de technische behoeften en van benodigde investeringen, bestudering van technieken voor de voorbereiding van ontwikkelingsplannen, suggesties doen omtrent formulering van de economische politiek en het opleiden van economen die zich met bovenstaande zaken bezighouden.

De ECLA stelt zich ten doel bij haar werk samen te werken met andere

in 50% van de gevallen als overnemende partij en in de andere helft van de gevallen als de overgenomen partij optredend. Een en ander wijst in de richting van een verkorting van de bedrijfskolom, alhoewel dit begrip — mede door de conglomerate fusies — meer en meer aan waarde inboet. Men spreekt dan over schaalvergroting, ook wel aangeduid met „economies of scale”. Echter, zelfs „conglomerates” worden in toenemende mate geconfronteerd met het verschijnsel van de „diseconomies of scale”.

J. van der Burg

internationale organisaties; vandaar het afsluiten in 1961 van een tripartite overeenkomst tussen haar, de Organisatie van Amerikaanse Staten (OAS) en de Interamerikaanse Ontwikkelingsbank (IDB, o.a. door aanbevelingen van de ECLA opgericht in 1959).

De ECLA (of, als afkorting van de Spaanse naam, CEPAL) verzorgt een drietal periodieke publikaties. De belangrijkste daarvan is wel het jaarlijkse *Economic Survey of Latin America*, waarin een overzicht wordt gegeven van de sociale en economische ontwikkeling van de gehele regio en de afzonderlijke landen en ook aandacht besteed wordt aan diverse economische sectoren. De andere publikaties zijn het tweemaal per jaar verschijnende *Economic Bulletin for Latin America* en het *Statistical Bulletin*.

Planning en meer in het algemeen het bestuderen van economische en sociale groeiprocessen heeft steeds een belangrijke plaats ingenomen. Aanvankelijk werd op ad hoc basis aan regeringen geadviseerd over het opstellen van ontwikkelingsplannen. Later (in 1962) werd dit geïnstitutionaliseerd met de oprichting van het „Latijns-Amerikaans Instituut voor Economische en Sociale Planning”, voornamelijk gefinancierd door het Ontwikkelingsprogramma van de Verenigde Naties (UNDP) en vernoemde IDB; het Instituut is een autonoom orgaan onder toezicht van de ECLA.

* Aan deze aflevering werd medewerking verleend door Dr. J. C. Breman, verbonden aan de Faculteit der Sociale Wetenschappen van de NEH.

¹ „De Economische Commissie voor Latijns-Amerika (ECLA), 1948-1968”, Uitgave nr. 92 van het Ministerie van Buitenlandse Zaken, Den Haag 1969.

Een ander belangrijk onderdeel van de activiteiten wordt gevormd door het stimuleren van de samenwerking tussen de landen van de regio. Eén van beide suborganen van de ECLA, het „Central American Economic Cooperation Committee”, beweegt zich uitsluitend op dit terrein, met als resultaat de vorming van de „Central American Common Market”. Ook het andere suborgaan, het Handelscomité, houdt zich met deze zaak bezig (naast het stimuleren van de handel binnen de regio en met de rest van de wereld), met zijn doelstelling van de bevordering van een gemeenschappelijke markt voor geheel Latijns-Amerika, wat resulteerde in de vorming van de Latijns-Amerikaanse vrijhandelsassociatie (LAFTA). Tenslotte is van belang de conferentie (van Amerikaanse staatshoofden) van Punta del Este (1967), waar de doelstelling werd geformuleerd in de jaren 1970-1985 tot een volledig gemeenschappelijke markt in Latijns-Amerika te komen.

Het is niet mogelijk om hier op de vele andere activiteiten van ECLA in te gaan (men raadplege de brochure voor een tamelijk uitputtende opsomming); we noemen nog een aantal terreinen, zoals lange-termijnprojecties, sociale problemen; industriële ontwikkeling (sectorstudies), natuurlijke hulpbronnen en energie, landbouw, transport en handel; we hopen daarmee de Commissie niet te kort te doen.

Vermeldenswaard is nog de herdenkingszitting bij het twintigjarig bestaan van de ECLA waar behartenswaardige dingen zijn gezegd over de toekomstige rol van de Commissie. Naast de traditionele problemen van de regio — trage groei, gebrek aan dynamiek in de buitenlandse handel, inflatie, bevolkingsexplosie, werkloosheid en ongelijke inkomensverdeling — zijn er nieuwe — afzakken van het groeitempo, groeiende schuldenlast, toenemende buitenlandse dominerende — en men realiseert zich dat de ECLA de instrumenten zal moeten leveren voor creatief en vooruitstrevend regeringsbeleid en dat meer aandacht geschonken zal moeten worden aan „sociale constellaties”.

Industriële ontwikkeling

In haar *Economic Bulletin for Latin America* publiceerde de ECLA eind 1969 een eigen rapport over de industriële ontwikkeling in de regio ².

Dit lange rapport bevat vier hoofdstukken waarin de volgende aspecten aan de orde komen: een beschrijving

(met cijfers) van de feitelijke situatie, een inventarisatie van de voornaamste problemen, een analyse van de instrumenten om deze problemen aan te pakken en tenslotte een poging om een strategie te ontwerpen voor het gebruik van de beschikbare instrumenten. De structuur is voor elk hoofdstuk dezelfde: begonnen wordt met enige algemene opmerkingen; technische aspecten worden behandeld evenals financieringsalternatieven, het bovenal belangrijke werkgelegenheidsprobleem en tenslotte eindigt elk hoofdstuk met enige beschouwingen over de internationale handel en de mogelijkheden voor integratie. Het eerste hoofdstuk geeft elf tabellen en een grafiek met data over productie, interne structuur van industrieën, het gebruik van produktiefactoren en de internationale handel, zoals deze door de ECLA zijn geschat. De data hebben betrekking op de jaren vijftig en het begin van de jaren zestig met schattingen voor 1970. De kwaliteit van het rapport neemt af met het voortschrijden van de verhandeling; het vierde hoofdstuk, over policy-strategieën, moet als het zwakste worden gezien.

Het betreft hier zeker geen baanbrekende studie met onthullingen van nieuwe feiten of nieuwe benaderingen van bekende situaties. Het moet veeleer gezien worden als een beeld in vogelvlucht van een probleem van een groot gebied, gezien door een ons inziens nogal conventionele en conservatieve vogel. De kenmerkende feiten van technologische achterstand, kapitaalschaarste, het niet toereikend zijn van geleende technieken voor de opheffing van de werkloosheid en het niet kunnen concurreren op de wereldmarkt komt men steeds weer tegen. Door de structuur van het rapport is in herhalingen vervallen onvermijdelijk daar dezelfde problemen vier maal bekeken worden. Ook al gebeurt dat vanuit verschillende gezichtspunten, men kan zich niet aan de indruk onttrekken dat deze herhalingen enigszins hadden kunnen worden voorkomen.

Het ernstigste probleem is natuurlijk de werkloosheid, maar deze krijgt niet meer aandacht dan de andere aspecten. Terecht wordt werkloosheid gezien als de resultante van een verkeerd gebruik van beschikbare mankracht en de snelle bevolkingsgroei. Het is aannemelijk dat de schaarste aan geschoolde arbeid de zaak compliceert, maar er zou toch een beter systeem voor de keuze van produktietechnieken toegepast kunnen worden. In dit verband waarschuwen we de lezer dat waar in het rapport

gesproken wordt over „capital-output ratio” (kapitaalcoëfficiënt) gelezen moet worden „output-capital ratio”, ten einde het trekken van op zijn kop staande conclusies te vermijden. Ook wijzen we dezelfde potentiële lezer op de in de lucht hangende bewering die minder efficiënte produktietechnieken gelijk stelt aan arbeidsintensieve technieken. Het rapport definieert nergens efficiency, maar theoretisch en empirisch kan aangetoond worden dat arbeidsintensieve technieken — gegeven de beschikbaarheid van produktiefactoren van arme landen — efficiënter kunnen zijn (dan kapitaalintensieve) wat betreft het gebruik van schaars kapitaal om een hoger inkomen op te leveren door verhoogde werkgelegenheid.

Er is nog een niet-gestaafde bewering waar we de aandacht op vestigen, namelijk dat de aanwezigheid van technologische alternatieven een te verwaarlozen factor zou zijn. Het spreekt vanzelf dat, als industrialisatie in alle sectoren geschiedt door het kopiëren van produktietechnieken van hoog geïndustrialiseerde landen, dat dan inderdaad het bestaan van alternatieven niet van belang is. Maar waar het om gaat is niet een *intra*-sector selectie (keuze van techniek binnen een sector), maar een *inter*-sector selectie, d.w.z. het kiezen van die sector wiens produktietechniek het meest geschikt is voor het betreffende land.

Niettemin zijn we het eens met het rapport waar het ten aanzien van dit onderwerp stelt dat een Latijns-amerikaanse „autonome technologische ontwikkeling niets anders dan een utopische droom” is.

De conclusies van het rapport zijn onderling inconsistent en sommige niet consistent met de tekst. Zo concludeert het dat werkgelegenheid in volgorde van belangrijkheid komt na inkomen en dat de keuze van produktietechnieken een zeer beperkte manoeuvreerruimte geeft om zichzelf dan in de derde conclusie tegen te spreken, waar gesteld wordt dat de keuze van de meest geschikte techniek het belangrijkste facet van het probleem vormt, een bewering waar we het uiteraard mee eens zijn.

Om deze recensie te besluiten vermelden we de conclusies die ons cor-

² *Industrial Development in Latin America*, in „*Economic Bulletin for Latin America*”, UN-ECLA, Vol. XIV, No. 2, 2nd half 1969, blz. 3 t/m 77.

rect voorkomen: „het zal erg moeilijk zijn enige industrie-politieke maatregel (van Latijnsamerikaanse regeringen) te vinden die in feite gericht is op het verhogen van de werkgelegenheid in de industrie”, ondanks het feit dat „zeer waarschijnlijk werkgelegenheids- en beroepsopvoedingsproblemen meer acuut zullen worden in de naaste toekomst”, problemen die „zorgvuldige aandacht, daar meer dan puur economische factoren meespelen” vereisen.

Vooruitzichten voor de jaren zeventig

In de vorige kroniek (*ESB* van 20 mei 1970) werd melding gemaakt van de in februari jl. gehouden conferentie onder auspiciën van Columbia University naar aanleiding van het Pearson-rapport. Op deze zgn. Pearson-conferentie werden onder meer de implicaties van de in het Pearson-rapport gegeven aanbevelingen voor Latijns-Amerika besproken.

Loreto M. Dominguez besprak de economische implicaties voor Latijns-Amerika van de beoogde jaarlijkse inkomensstijging met 6% voor de jaren zeventig³. Centraal in zijn analyse is dat op lange termijn de economische groei begrensd wordt door de invoercapaciteit. Een hoog investeringspercentage is uiteraard noodzakelijk, maar op zich nog geen voldoende voorwaarde voor een hoge groeivoet.

Op korte termijn kan de restrictie welke de invoercapaciteit stelt aan de groei van het nationale inkomen wellicht omzeild worden, o.m. door importsubstitutie, maar dit leidt tot onevenwichtige groei, gekenmerkt o.a. door chronische inflatie en betalingsbalansmoeilijkheden, welke op langere termijn een snelle toename van het nationale inkomen bemoeilijken.

In de jaren vijftig en zestig steeg het nationale inkomen van de landen in Latijns-Amerika gemiddeld met 5% per jaar. Het investeringsniveau bedroeg gemiddeld 14 à 15% van het bruto nationale inkomen, grotendeels gefinancierd uit binnenlandse besparingen, hetgeen doet vermoeden dat het investeringsniveau geen grote belemmering zal opleveren voor het realiseren van een 6%-groeidoelstelling. De invoer nam echter slechts met 3,1% toe in dat tijdvak. Door middel van een regressie-analyse berekent de auteur dat bij een 6%-stijging van het nationale inkomen de invoercapaciteit met ongeveer 5,5% dient te stijgen. Dit impliceert dat het belangrijkste knelpunt voor Latijns-Amerika ligt in de uitbreiding van de

export, althans voor zover de importcapaciteit niet verkregen wordt door middel van additionele buitenlandse hulp.

Daniël M. Schydrowsky's „paper” voor de Pearson-conferentie is gewijd aan een analyse van de Latijnsamerikaanse handelsproblematiek⁴. Hij wijst drie oorzaken aan voor de vrijwel continue betalingsbalansmoeilijkheden waar Latijns-Amerika mee heeft te kampen. In de allereerste plaats heeft Latijns-Amerika veel te weinig aandacht geschonken aan de bevordering van de export. Als gevolg hiervan kan aan de additionele vraag naar importgoederen, veroorzaakt door het streven naar economische groei, niet voldaan worden anders dan door het interen op reserves, gevolgd door betalingsbalanscrises en devaluatie, met als gevolg interne deflatie. In de tweede plaats heeft een aantal Latijnsamerikaanse landen te kampen met cyclische fluctuaties in exportprijzen, welke omdat ze niet onderkend werden leidden tot cyclische betalingsbalansmoeilijkheden. In de derde plaats hebben deze cyclische fluctuaties zich ook voorgedaan op de kapitaalrekening van de betalingsbalans, waardoor de crises verscherpt werden.

De betalingsbalansproblematiek wordt vrijwel uitsluitend bestreden met een politiek van importsubstitutie. Niet alleen is deze politiek weinig effectief gebleken, maar, paradoxaal op het eerste gezicht, het heeft volgens Schydrowsky Latijns-Amerika nog afhankelijker gemaakt van invoer om de nieuwe industrieën draaiende te houden. Het valt te betwijfelen of Schydrowsky's bezwaar tegen importvervanging op deze grond gerechtvaardigd is; een feit blijft echter dat, mede door deviezen tekorten, er een grote onderbenutting van de industriële capaciteit is in een aantal Latijnsamerikaanse landen.

Van veel groter belang lijkt ons de door Schydrowsky geconstateerde distorsie van de reële wisselkoersen in een aantal landen, veroorzaakt door een stelsel van invoerrechten, belastingen op sommige exportproducten en subsidies op andere. Voor Argentinië bijv. kunnen voor 1966 zeven effectieve wisselkoersen worden onderscheiden, variërende van 200 tot 900 Pesos per Amerikaanse dollar. Het grote probleem hierbij is dat het stelsel zo is opgebouwd, dat de koers welke een producent krijgt voor zijn export veel, en vaak heel veel, lager is dan die welke hij moet betalen voor zijn invoer van grondstoffen en halfabrikaten. Export van industriële goederen is dan ook

vaak voor de exporteur geen lonende zaak! Erger nog, een devaluatie zonder meer is in dit geval niet voldoende om export lonend te maken.

Voor de jaren zeventig moet grote nadruk gelegd worden op de uitvoer van industriële produkten naar de rijke landen. Het slagen van een dergelijke politiek hangt ten dele af van de houding van de rijke landen. Daarnaast echter zal het beleid in de Latijnsamerikaanse landen aangepast moeten worden, o.m. door herziening van exportsubsidies en invoerrechten. Een tweede belangrijk actieterrein is het streven naar economische integratie, welke op dit moment belemmerd wordt door verschillen in deviezenregime en een niet gecoördineerd devaluatiebeleid. Voor een werkelijke integratie zal op deze terreinen een verdergaande coördinatie moeten komen.

Tenslotte dient melding gemaakt te worden van het kritische referaat van *Lawrence Whitehead* over hulp aan Latijns-Amerika⁵. Aan de hand van betalingsbalanscijfers toont Whitehead aan dat, ondanks de Alliance for Progress, de hulp tussen 1960 en 1967 aan Latijns-Amerika gering is geweest, zeker indien men rekening houdt met rentebetalingen op buitenlandse leningen (\$ 5,8 resp. \$ 4,3 mrd.). Beschouwt men particuliere buitenlandse investeringen ook als hulp, dan wordt de situatie nog aanmerkelijk ongunstiger. Tussen 1960 en 1967 bedroegen de buitenlandse investeringen \$ 3,2 mrd., de transfers van winsten \$ 9,6 mrd. Daarnaast blijkt uit de betalingsbalansdata dat er een groot negatief saldo is op de dienstenbalans. Volgens Whitehead wordt dit grotendeels veroorzaakt door Amerikaanse belangen, welke het Latijns-Amerika onmogelijk maken gebruik te maken van eigen scheepvaartmaatschappijen. De auteur tekent verder protest aan tegen de (politieke) voorwaarden waarop hulp verleend wordt. Zelfs indien de voorwaarden aanzienlijk verzacht zouden worden, blijft zijns inziens hulp echter van marginale betekenis in het groeiproces. Ook t.a.v. de rol welke particuliere buitenlandse investeringen kunnen

³ *Loreto M. Dominguez*: „Economic implications for Latin America of a growth rate target of 6% in the 1970's”.

⁴ *Daniël M. Schydrowsky*: „Latin America trade policies in the 1970's: a prospective appraisal”.

⁵ *Lawrence Whitehead*: „Aid to Latin America”.

spelen bij de ontwikkeling van Latijns-Amerika is Whitehead pessimistisch.

Onrust op het platteland

„Those concerned with Latin American economic development... might best devote themselves to an analysis of the conditions for revolutionary transformation of class relationships, particularly at the current stage of development in the rural areas”, aldus de bekende Amerikaanse socioloog Lipset in een recente publikatie⁶. Het is een aanbeveling die Huizer heeft opgevolgd nog voor deze was uitgesproken. Zijn boek, waarop hij in het voorjaar te Amsterdam tot doctor in de sociale wetenschappen is gepromoveerd, handelt over de onrust op het platteland van Latijns-Amerika en de rol die boerenbonden daarbij hebben gespeeld⁷.

Uitgangspunt voor Huizer was de veel verbreide opvatting dat de traditionele mentaliteit van de boerenbevolking in landen van Latijns-Amerika een obstakel voor ontwikkeling vormt. Hij zet zich af tegen een aantal auteurs dat de toestand op het platteland niet alleen beschrijft maar ook verklaart in termen van apathie en inertie. De weerstand tegen verandering onder de boeren is zijns inziens echter het gevolg van de bestaande sociale en economische structuur. Niet hun onwil of onvermogen, maar een „cultuur van repressie” welke inherent is aan het hacienda-bestel en andere vormen van grootgrondbezit stelt hij verantwoordelijk voor het trage veranderingstempo.

Op grond van zijn veeljarige ervaring als socioloog met regionaal ontwikkelingswerk toont Huizer aan dat de achterdocht en terughoudendheid die de Latijnsamerikaanse boeren aan de dag leggen bij de uitvoering van ontwikkelingsprojecten maar al te vaak gerechtvaardigd is. Het resultaat komt immers grotendeels ten goede aan de toch al bevoorrechte grootgrondbezitters, waardoor de sociale economische afstand nog verder toeneemt. Met voorstellen uit de eigen praktijk staft Huizer zijn stelling dat het wantrouwen van de boeren een belangrijk aanknopingspunt kan zijn voor gemeenschappelijke actie. Ook uit publikaties over landen in Afrika en Azië blijkt dat mobilisering van onvrede over de ongelijke opdeling van grondeigendom een reëler vorm van „community development” betekent dan programma's die uitgaan van homogeniteit en coöperatie op voet van gelijkheid binnen het dorpsbestel. Een (te uitvoerig) overzicht van agrarische on-

rustbewegingen in een aantal landen (Mexico, Bolivia, Venezuela, Peru, Brazilië, Columbia en Guatemala) wordt gevolgd door een (te beknopte) analyse van de factoren die het ontstaan en verloop van boerenbonden plaatselijk en landelijk bevorderen, respectievelijk belemmeren.

Als voorwaarde voor het succes van georganiseerde economische en politieke actie noemt Huizer: contact met stedelijke centra en de aanwezigheid van andere moderniserende invloeden; zelfbewustzijn en lotsverbondenheid (dit voorbehoud lijkt niet helemaal in overeenstemming met de eerder geuite kritiek op auteurs als Banfield, Foster en Erasmus); leiderschap van bepaalde aard; steun van stedelijke bondgenoten; formulering van doeleinden en het vinden van geëigende middelen om deze te verwezenlijken. Ook in dit opzicht geldt dat de tegenstand van de traditionele élite juist tot het welslagen van de beweging kan bijdragen.

Huizer laat weinig twijfel bestaan aan het toenemend revolutionair potentieel op het platteland, ook al gaat hij niet voorbij aan de druk die op de boerenbewegingen wordt uitgeoefend tot accommodatie binnen het bestaande maatschappelijke bestel. Nieuwe beheersingsmechanismen op het nationale vlak kunnen de dynamiek van onderaf weer geheel of gedeeltelijk neutraliseren. Huizers goed gedocumenteerde betoog gaat uit van de wenselijkheid én onafwendbaarheid van transformatie van de Latijnsamerikaanse sociale structuur (of iets concreter: een wezenlijke verandering van de machts- en eigendomsverhoudingen). Een daarop afgesteld internationale samenwerkingsbeleid is heel goed voorstelbaar. Hopelijk zal daarom zijn studie ook binnen de ILO, de organisatie waarvoor hij werkzaam is, nauwkeurig worden gelezen.

Kapitalisme en onderontwikkeling

Met Jalée, Bettelheim, Baran, Mandel e.a. kan André Gunder Frank gerekend worden tot de groep „alternatieve” ontwikkelingseconomen en -sociologen die de relatie tussen de geïndustrialiseerde landen en de Derde Wereld langs Marxistische lijnen verklaart en daaruit Marxistische beleidsconclusies trekt. Frank zelf is historicus en dat maakt diens analyses tot een zeer waardevolle aanvulling van het werk van de anderen, die voor het merendeel econoom van professie zijn.

In *Capitalism and Underdevelopment in Latin America*⁸ beschrijft Frank de

zgn. „expropriation” van het economisch surplus der ontwikkelingslanden en de „appropriation” daarvan door de rijke landen (de definitie van het begrip „economisch surplus” ontleent Frank aan Baran, die een onderscheid maakt tussen het feitelijke economisch surplus: „That part of current production which is saved and in fact invested — and thus is merely one part of surplus value” en het potentiële of potentieel investeerbare economisch surplus, „which is not available to society because its monopoly structure prevents its production or — if it is produced — it is appropriated and wasted through luxury consumption”). Het niet voor investering beschikbaar zijn van dit economisch surplus is volgens Frank het gevolg van de monopolistische structuur van het kapitalisme, zowel internationaal als binnen de ontwikkelingslanden zelf.

Internationaal komt dit tot uiting in de wijze waarop de „metropool” in het Noorden van de wereld eigenlijk alle belangrijke economische sectoren van de „satellieten” in het Zuiden beheerst: de grondstoffenproductie, de essentiële delen van de arbeidsmarkt, de exportsectoren, het transport, de kapitaalmarkten, enzovoort. De geïndustrialiseerde landen hebben de economische ontwikkeling van het Zuiden ondergeschikt gemaakt aan hun eigen belangen.

De metropool-satelliet-relatie zet zich volgens Frank ook voort binnen de ontwikkelingslanden zelf. Frank beschrijft een soort kettingrelatie tussen de metropolen: internationaal, nationaal, regionaal tot lokaal de landheren en zelfs de kleine boeren toe:

„At each step along the way the relatively few capitalists above exercise monopoly power over the many below, expropriating some or all of their economic surplus and, to the extent that they are not expropriated in turn by the still fewer above them, appropriating it for their own use. Thus at each point the international, national, and local capitalist system generates economic development for the few and underdevelopment for the many”.

⁶ „*Revolution and Counterrevolution: Change and Persistence in Social Structures*”, New York 1968, blz. 106.

⁷ G. J. Huizer: „*Peasant unrest in Latin America; its Origins, Forms of Expression, and Potential*”, Diss. Universiteit van Amsterdam 1970; 258 blz., Ned. samenvatting.

⁸ André Gunder Frank: „*Capitalism and Underdevelopment in Latin America*”, New York 1969.

De algemene structuur van dit model wordt door Frank zeer helder beschreven, waarbij hij tevens beschrijft wat er gebeurt in een ontwikkelingsland wanneer de band tussen dit land en de buitenlandse metropool van karakter of sterkte verandert. Frank laat het niet bij de beschrijving van een analytisch model doch toetst dit zeer uitgebreid aan twee ontwikkelingslanden: Chili en Brazilië, waarbij hij vooral diep ingaat op de verhoudingen in de landbouw.

Drie conclusies die Frank trekt zijn bijzonder vermeldenswaard, twee analytische conclusies en één beleidsconclusie:

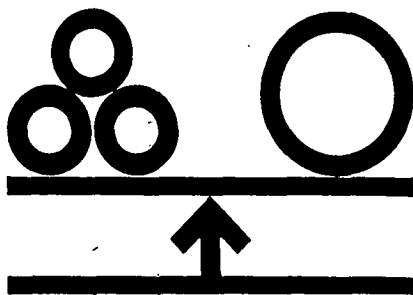
Ten eerste: in tegenstelling tot de mening van zeer vele deskundigen wordt de landbouw in Latijns-Amerika niet gekenmerkt door feodalisme, is deze sector evenmin onderdeel van een duale economie, doch een integrerend onderdeel van een kapitalistische ordening. Het kapitalistische systeem produceert van nature zowel ontwikkeling als onderontwikkeling.

Ten tweede: uit de hierboven genoemde analytische conclusie vloeit een tweede voort: binnen de huidige kapitalistische ordening is ontwikkeling niets anders dan „de ontwikkeling van de onderontwikkeling”.

Ten derde: daarom kan een structurele verandering alleen plaatsvinden wanneer het kapitalistische systeem wordt vernietigd. Het initiatief daartoe kan alleen verwacht worden van diegenen die zelf geen enkele monopolistisch-kapitalistische macht bezitten, doch alleen maar uitgebuit worden.

Op Franks analyse is kritiek zeer wel mogelijk. In de eerste plaats omdat hij wel erg veel factoren buiten beschouwing laat of irrelevant acht. In de tweede plaats omdat hij het gedeelte van zijn analytisch model dat de internationale relaties beschrijft veel minder goed toetst dan het gedeelte dat de verhoudingen binnen het ontwikkelingsland beschrijft. In de derde plaats omdat hij de door hem gebruikte begrippen niet altijd even goed definieert en te snel generaliseert. Maar deze kritiek vraagt slechts om een verfijning en uitbreiding van de analyse zonder haar te ondergraven.

Wellicht dat het door Prof. Dr. Th. van de Klundert in *ESB* van 19 augustus j.l. aangekondigde Tilburgse congres „Capitalism in the seventies”, waar o.a. ook Frank spreekt, tot een nadere uitwerking en tot de bepaling van het realiteitsgehalte van een dergelijke analyse kan bijdragen.

Geld- en kapitaalmarkt

De kapitaalmarkt doorgelicht (II)*

De statistische gegevens over de kapitaalmarkt zijn betrekkelijk schaars en het is met behulp van het nu beschikbare materiaal in het algemeen niet mogelijk een verantwoorde prognose van vraag naar en aanbod van vermogen te geven. Dat was de voorlopige conclusie uit de preadviezen voor het NIBE. De vraag op welke wijze de doorzichtigheid van de kapitaalmarkt zou kunnen worden verbeterd is door de preadviseurs op sterk uiteenlopende wijze beantwoord.

De ideeën welke Prof. Engelfriet in zijn preadvies ontvouwt zijn mijns inziens het meest verstrekkend. Hij is van mening dat een realistisch prognose van vraag en aanbod alleen geleverd kan worden door de vragers en de aanbieders zelf. Aan de aanbodzijde levert dit in zijn ogen weinig problemen op voor de institutionele beleggers en de handelsbanken. Lastiger is het aanbod van gezinnen en bedrijven en uit het buitenland. Hij acht het evenwel mogelijk ook hiervoor tot betrouwbare schattingen te komen, zij het na langdurig experimenteren. De vraag van het Rijk, de lagere overheid en grote bedrijven moet zijns inziens redelijkerwijs voorspelbaar zijn. Kleinere bedrijven en middenstandszaken zouden wel hulp van deskundigen nodig hebben, terwijl de behoeften van particulieren aan hypothecaire leningen door een centrale instantie zou moeten worden geschat. Het geheel van deze prognoses zou periodiek gepubliceerd moeten worden. Welke voordelen verwacht Prof. Engelfriet van deze ingewikkelde en tijdrovende procedure?

Hij wijst erop dat in de huidige situatie het marktmechanisme evenwicht tot stand brengt tussen vraag en

aanbod, die zich op een bepaald moment op één der deelmarkten van de vermogensmarkt voordoen. In het door hem gedachte systeem zouden over een bepaalde periode bezien vraag en aanbod tot elkaar moeten worden gebracht door een — wellicht enkele malen herhaalde — wederzijdse aanpassing van de begrote vraag en het begrote aanbod. Nu zou het kunnen zijn dat het evenwicht alleen tot stand kan komen doordat een deel van de vraag op de geldmarkt wordt bevredigd. Met andere woorden, doordat een beroep wordt gedaan op inflatoire financiering. Het geheel van prognoses biedt dan zijns inziens het voordeel dat de monetaire autoriteiten preventief maatregelen kunnen treffen, indien een dergelijke inflatoire financiering hun ongewenst zou voorkomen.

Een paar opmerkingen bij de voorstellen van Prof. Engelfriet:

a. Een zekere aanpassing van vraag en aanbod vindt althans op de emissiemarkt nu reeds plaats. De Nederlandse Bank tracht immers via de wachtkamerregeling de emissies enigszins over het jaar te spreiden.

b. Prof. Engelfriet is van mening dat zowel institutionele beleggers als handelsbanken een betrouwbare schatting van hun aanbod zullen kunnen geven. Voor institutionele beleggers is dit wel aannemelijk: hun inkomsten liggen immers voor een groot deel contractueel vast, terwijl hun uitzettingen voor het overgrote deel op de kapitaalmarkt zullen plaatsvinden. Voor de handelsbanken ligt het anders. De omvang en de aard van de toevertrouwde middelen kunnen van jaar tot jaar sterk wisselen. Ook de uitzettingen zijn niet volgens een vast patroon verdeeld over de verschillende deelmarkten van de vermogensmarkt. De kapitaalmarktuitzettingen in engere zin (dus exclusief de middellange kredietverlening) vormen zelfs een sluitpost in het bedrijf der banken.

c. In een voortdurend groeiende economie met een bijkans structureel inflatoir klimaat zal vermoedelijk de begrote vraag naar financieringsmiddelen steeds belangrijker groter zijn dan het begrote aanbod. Dit zou constant wijzen in de richting van een beroep op inflatoire financieringsmiddelen en daarmee de monetaire autoriteiten een argument in de hand spelen om min of meer permanent een restrictief mone-

* (I) in „*ESB*” van 26 augustus j.l., blz. 812-813.

tair beleid te voeren: beperking van financiering met kortlopende middelen door de lagere overheid, voortzetting van de centrale financiering en een min of meer permanente beperking van de kredietverlening door de banken. Dit zijn althans de belangrijkste hulpmiddelen in het bestaande systeem. Of de gemeenten hier erg gelukkig mee zullen zijn, valt te betwijfelen. Welke de consequenties zijn van een langdurige kredietrestrictie is nog niet zo lang geleden elders uitvoerig uiteengezet¹.

d. Indien de begrote vraag en het begrote aanbod niet a priori met elkaar in evenwicht zijn, wie zorgt dan voor de gewenste aanpassing? Met andere woorden wie stelt prioriteiten vast?

Mede omdat het door Prof. Engelfriet voorgestelde systeem veel inspanning zal vereisen en voorlopig nog tot weinig betrouwbare schattingen zal komen, is het niet waarschijnlijk dat de te verwachten voordelen hiertegen opwegen.

De voorstellen van Dr. Tervooren richten zich niet zozeer op de mogelijkheden van prognose als wel op verbetering van het statistisch materiaal. Voor het voeren van een financieringspolitiek op lange termijn ontbreekt in Nederland het noodzakelijke instrument: namelijk een overzicht van bronnen en gebruik van financieringsmiddelen van de belangrijkste economische sectoren. De Nationale Rekeningen gaan niet verder dan de constatering van een inkomensoverschot c.q. -tekort van een bepaalde sector, maar wat met een overschot wordt gedaan, c.q. op welke wijze een tekort wordt gedekt, wordt niet uiteengezet.

Dr. Tervooren beveelt aan voor Nederland een stelsel van geldstroomrekeningen (in navolging van de Amerikaanse flow-of-funds accounts) op te bouwen. Dit zal een karwei van lange adem zijn. Er is immers het een en ander voor nodig. Men zal onder meer een volledig inzicht moeten hebben in de transacties op de onderhandse markt, de spreiding van de kredietverlening door de banken over verschillende sectoren en de zogenaamde intersectorale financieringen: de kapitaalstromen tussen verschillende sectoren van het bedrijfsleven. Het lijkt niettemin de moeite waard de mogelijkheden hiertoe nader te onderzoeken.

Als oud-directeur van de Bank voor Nederlandsche Gemeenten voelt Vogel zich vooral betrokken bij de finan-

cieringsproblemen van de gemeenten. Hun zorgen zouden kunnen worden verlicht door een verdere overheveling van gemeentelijke kapitaaluitgaven naar het Rijk en door de gemeenten een aandeel te geven in de beschikbare beleggingsmiddelen van het Algemeen Burgerlijk Pensioenfonds en de Rijkspostspaarbank. Vooral dit laatste lijkt wel rechtvaardig, omdat de gemeenten belangrijke bedragen (in de vorm van pensioenpremies voor hun ambtenaren) storten in de kas van het ABP.

Natuurlijk is dit deels alleen maar een verplaatsing van het probleem. Het aanbod van financieringsmiddelen wordt er niet groter door. Alleen krijgt het Rijk, die via de centrale financiering de gemeente onder druk zet, de bal aldus teruggekaatst. Of het bedrijfsleven als vrager op de kapitaalmarkt hierbij lachende derde is of toch uiteindelijk de zwarte piet krijgt toegevoegd, valt niet te overzien. Vogel pleit voorts nog voor een integrale planning van de kapitaaluitgaven van de gemeenten. Hiermede zou worden onderstreept welke offers moeten wor-

den gebracht om de infrastructuur aan te passen aan de eisen die de toekomstige ontwikkeling stelt. Bovendien zou hiermede de mogelijkheid worden geschapen van een coördinatie met de investeringen van de centrale overheid. Last but not least: ook de markt zou weten waaraan ze met betrekking tot de gemeenten toe is.

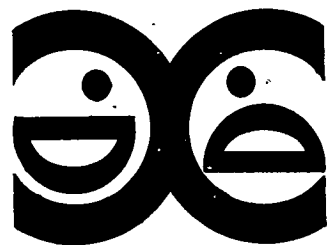
De preadviseurs zijn er min of meer van uitgegaan dat verbetering van de doorzichtigheid van de vermogensmarkt tot een beter functioneren van deze markt zal leiden. Of men daarmee kan instemmen (c.q. of men dit wenst) zal mede afhangen van de positie die men op de markt inneemt². Niettemin is een aantal van hun voorstellen tot verbetering van de doorzichtigheid zeker een nadere studie waard.

Dr. K. Dijk

¹ „Economisch Kwartaaloverzicht Amro Bank”, nr. 8, september 1969.

² Zie bijv. „Bank- en Effectenbedrijf”, mei 1970, blz. 172.

Maatschappijspiegel

Welvaart versus welzijn: economen versus sociologen?

De begrippen welvaart en welzijn staan op gespannen voet met elkaar. De ladingen die deze begrippen dekken lijken twee werelden te vertegenwoordigen. Meer en meer blijkt in het spraakgebruik welvaart associaties op te roepen met stank, geluidshinder en vies water. Men reageert er hoestend, proestend en tranend op. Welzijn zal het modewoord worden van de jaren zeventig, met of zonder kapitalisme. Naarmate de stank toeneemt stijgt de waarde van het begrip welzijn.

Sommigen menen — het onderscheid tussen welvaart en welzijn betreurend

— dat ons een hoop ellende bespaard had kunnen blijven als we niet zo dom waren geweest de term 'welfare state' na de oorlog te vertalen met welvaartsstaat. Deze opvatting deel ik niet. Trouwens, die vertaling was toen lang niet gek omdat produktiviteitsverhoging en in het verlengde daarvan werkelijke inkomensverbetering een evidente noodzaak waren. Het merendeel van de bevolking was arm.

De opmars van het begrip welzijn is niet te stuiten. Min of meer geleerde betogen, waarin wordt uitgelegd dat alles wat in de wandeling onder welzijn wordt verstaan geheel en al binnen het formele welvaartsbegrip van de economische wetenschap valt, kunnen hieraan weinig verhelpen¹. In het maatschappelijke verkeer staat welzijn voor het niet-economische. Het begrip vertegenwoordigt de imponderabilia uit de economische handboeken. Door acties uit de bevolking — welzijn en bevolking kunnen het goed met elkaar vinden — krijgen zij nu gewicht. Dat is ook een manier om preferenties kenbaar te maken. Zij komen terecht op de politieke markt en niet op de markt waar geld het gewicht van de voorkeuren aangeeft.

De wijze waarop beslissingen op de politieke markt tot stand komen is van zeer veel factoren afhankelijk, zoals de

aard van het staatsbestel, het ontwikkelingsniveau van de bevolking, de interesse van de bevolking e.d. In een bestel waar de „stem des volks” redelijk kan doorklinken functioneert de politieke markt. De marktcondities worden in belangrijke mate door de burgers bepaald. De grotere betrokkenheid bij het maatschappelijke gebeuren, die in ons land de laatste vijf jaar onmiskenbaar te bespeuren valt, betekent een herformulering van de marktcondities. De politieke markt is meer „open” geworden. Men trekt met tenten de Maasvlakte op om te protesteren tegen de vestiging van de Hoogovens. Daarmee wordt een dimensie toegevoegd aan de meer technisch-economische gronden, waarop het principebesluit tot vestiging in eerste instantie was gebaseerd. Men vindt dat de Rijn al genoeg uit zijn mond stinkt.

De spanning die er, in de *maatschappelijke* betekenis, tussen welvaart en welzijn te constateren valt, is ook terug te vinden in de verhouding tussen beoefenaren van de economie en sociologie. Meestal manifesteert die spanning zich in het kwistig gebruik van stereotypen over en weer. Economen zijn dan — in de ogen van sommige sociologen — lieden die alleen in termen van geld denken en zich — voor goed geld — laten gebruiken voor n'importe welke zaak. Sociologen zijn — voor sommige economen — halfzachte zeveraars over welzijn, die bijv. geen oog hebben voor de realiteit en meer van deze gemeenplaatsen.

Iets van die gespannen sfeer is terug te vinden in de felle reacties die de bekende Delftse oratie (derde druk in een paar maanden) van Prof. Van Zuthem over de geloofwaardigheid van onze economische orde in kringen van economen heeft opgeroepen²: in de herrie die er aan de Amsterdamse universiteit is geweest over de opheffing van de leerstoel economische sociologie in de economische faculteit. De socioloog-econoom Prof. Zahn, die deze leerstoel bezette, wilde liever aan bedrijfskunde gaan doen, wat hem een fors conflict opleverde met studenten in de economie en sociologie en met de al eerder genoemde Van Zuthem, die zich in de discussies mengde. Zahn, zich dit keer waarschijnlijk terugtrekkend in zijn economenrol, sprak van „losgeslagen” sociologen. Verder kan nog genoemd worden Prof. Heertje, die in een inhoudelijk weinig overtuigende lezing voor een gezelschap sociologen een aantal onheuse opmerkingen over dit soort lieden en hun vak ventileerde³. En misschien pas ik zelf ook wel in dit

patroon, getuige mijn knorrige uitval naar De Galan in een vorige Maatschappijspiegel⁴.

Proberen we dit alles naar een meer serieus niveau te tillen dan geloof ik dat — om bij de economen en hun vak te beginnen — een deel van de problemen voortkomt uit een onvoldoende bekendheid met de eigen aard van de sociologische benaderingswijze. Als — om een voorbeeld te noemen — Van Zuthem zich in zijn oratie de originele vraag voorlegt waarom onze economische orde zo geloofwaardig is (ondanks alle kritiek erop) en daarbij wijst op de prominente plaats die het schaarste-denken in onze maatschappij inneemt, dan hanteert hij in essentie een kennissociologische benadering. M.a.w. dan gaat het om de relatie tussen maatschappijstructuur en de neerslag daarvan in (wetenschappelijke) denkinhoud en benaderingswijzen. In Van Zuthems woorden: „de samenleving zelf presenteert ons een interpretatie van de werkelijkheid. Hiermee heeft de samenleving nogal wat invloed op de ideeënvorming”⁵. Zonder dat er van bewuste misleiding sprake is, stelt hij verder: „Er zijn allerlei krachten werkzaam, die de mensen gericht houden op een bepaalde definitie van onze economische werkelijkheid, die resulteert in een min of meer algemeen gekoesterde opvatting”⁶. Als voorbeelden noemt hij: onze economische afhankelijkheid van het buitenland, de noodzaak van concurrentie, de situatie op de betalingsbalans, de dreigende inflatie en werkloosheid⁷. Het realiteitsgehalte van deze zaken kan groot zijn, maar van de vaak ongespecificeerde verwijzing ernaar gaat een zelfstandige invloed uit op de interpretatie van de werkelijkheid. Alternatieven en prioriteitenafweging komen dan vaak onvoldoende aan bod.

Heertje heeft in zijn oratie, met als voorbeeld de politiek van de Nederlandsche Bank, ook op de maatschappelijke effecten hiervan gewezen⁸. Het is daarom merkwaardig dat hij en De Galan, die toch ook bepaald niet het type van de vakidiöt is, nu juist geen oog hebben gehad voor deze invalshoek van Van Zuthem. Hun opmerking dat Van Zuthem het schaarstebegrip, zoals gedefinieerd in de economische wetenschap, verkeerd heeft gehanteerd staat hier haaks op. Overigens kan je met die definitie — de spanning tussen behoeften en middelen — alle kanten uit. Dat Van Zuthem nu eens een andere dan de meestal door economen gevolgde weg is ingeslagen, zouden de laatsten in principe moeten

Wassenaarse Slag

Nieuwste tophit:

Damrakkertjes en De Jantjes samen op één l.p.!

Beleggersgroet;

adIOS

(ongecorrigeerd)

toejuichen. Ook in hun kringen begint de laatste jaren de belangstelling voor het type vraagstelling van Van Zuthem toe te nemen (Mishan, Hueting). Dat relativeert al op een zinnige wijze het af en toe wel wat overspannen voorgestelde verschil tussen welvaart en welzijn. Hopelijk kan de wetenschappelijke en maatschappelijke dialoog die nu tussen economen en sociologen wat moeizaam op gang begint te komen hieraan een bijdrage leveren.

Maar daarvoor is in de toekomst meer samenwerking nodig; de grenzen van een stuk traditionele terreinafbakening moeten daarvoor overschreden worden. Het zou én voor de economie én voor de sociologie een trieste ontwikkeling betekenen, wanneer zij zich zouden beperken tot resp. wat maatschappelijk onder welvaart en wat onder welzijn op dit moment pleegt te worden verstaan. Dat is het verleden bevroren. Want ook de sociologie is een kind van haar tijd. Enfin, reden genoeg om op deze vraagstukken in een volgende bijdrage voort te borduren.

Bram Peper

¹ Zie bijv. Heertjes pogingen in zijn artikel *Bewogen beleid*, in: „Sociologische Gids”, juli/augustus 1970, blz. 274-287, vooral blz. 276/277.

² H. J. van Zuthem: „De geloofwaardigheid van onze economische orde”, *Kampen 1969*.

³ Heertje, a.w., vooral blz. 274-276, 279, 282.

⁴ „ESB”, 15 juli 1970.

⁵ Van Zuthem, a.w., blz. 9.

⁶ Van Zuthem, a.w., blz. 9.

⁷ Van Zuthem, a.w., blz. 10-12.

⁸ A. Heertje: „Economie, wetenschap en kunst”, *Leiden 1964*, vooral blz. 9/10.

Maximale winst in de onderneming?

Prof. Dr. J. Wemelsfelder heeft in *ESB* van 15 juli jl. (blz. 676-680) een interessante analyse gegeven van de gevolgen die kunnen voortvloeien uit het beheer van de produktiemiddelen door de factor arbeid.

Het geschetste beeld is alleszins somber te noemen: verminderde vraag naar arbeid, denivellering der inkomens, inefficiënte productie, geen nieuwe vestigingen in de bedrijfstak en last but not least hogere prijzen die leiden tot inkrimping van het aanbod! En dit alles wordt geschreven op de rekening van de werknemer die, als hij het voor 't zeggen krijgt, slechts produktieuitbreiding zal toestaan zo lang het inkomen per werknemer nog niet maximaal is.

Eigenlijk is het jammer dat Prof. Wemelsfelder niet dieper is ingegaan op de gewijzigde basisveronderstelling. Tegenover de traditionele drijfveer der onderneming: maximalisering van de totale winst, stelt hij zonder meer de drijfveer der werknemers: maximalisatie van het inkomen per werknemer. De ingrijpende conclusies rechtvaardigen echter zeer zeker een nadere bezinning op deze verandering van hypothese. Doordat Prof. Wemelsfelder dit nalaat komt hij tot de m.i. onjuiste opvatting dat men „... wat betreft de aanwending van de factor kapitaal maximale totale winst (marginale opbrengst is gelijk aan de prijs van het kapitaal) nastreeft....”

Vooropgesteld zij dat ik in dit commentaar niet de intentie heb eens lans te breken voor het gedemocratiseerde bedrijf in de Joegoslavische vorm; eerder ben ik van mening dat het kapitalisme bewezen heeft een ongevenaarde flexibiliteit te bezitten, welke het mogelijk maakt aanvallen op het systeem te overwinnen, niet zozeer door tegenstand als wel door aanpassing.

Zoeken wij naar de kern van de traditionele kapitalistische onderneming, dan stuiten we al gauw op de „ondernemer”. Hij is het die in het productieproces de hoofdrol speelt en steeds weer nieuwe wegen zoekt, nieuwe en

betere produktiemethoden toepast, uitvindingen stimuleert en in praktijk brengt en met nieuwe produkten op de markt komt. En dit alles niet onderwille van de kapitaalverschaffer doch omdat hij daarmee verwacht zijn eigen winst te vergroten.

Doordat allengs de NV-vorm op grote schaal ingang heeft gevonden, waarbij de aandeelhouders de eigenaren zijn van de onderneming, wordt licht de opvatting gehuldigd dat in de aandeelhoudersvergadering dan ook wel de ondernemersbeslissingen zullen vallen. Dat is echter geenszins het geval! Want als deze kapitaalverschaffers het voor 't zeggen hadden, dan zou het toch voor de hand liggen te veronderstellen dat dan de winst *per eenheid kapitaal* gemaximaliseerd zou worden. Immers, evenals de werknemers in het gedemocratiseerde bedrijf, zouden de kapitaalverschaffers in een kapitalistisch bedrijf er geen belang bij hebben om de totale winst van de onderneming te vergroten, als dat zou gaan ten koste van het inkomen per eenheid kapitaal.

Desondanks wordt in de traditionele theorie nog steeds aangenomen dat de onderneming streeft naar gelijkheid van marginale opbrengsten en marginale kosten, naar het punt derhalve waar de gemiddelde opbrengsten per definitie niet maximaal zijn (behalve natuurlijk in het long-run-evenwicht). Blijven wij deze stelling aanhangen, dan kan de conclusie niet anders zijn dan dat thans noch de arbeid noch het kapitaal de beslissende factor vormt in het beheer over de produktiemiddelen. En zo lang we niet beter weten, zal het streven om de winst tot het uiterste te vergroten moeten worden toegeschreven aan de ondernemers.

Een studie over het gedemocratiseerde bedrijf zal derhalve moeten aanvangen bij een analyse van de ondernemersfunctie in het huidige kapitalistische bedrijf en vervolgens moeten nagaan in hoeverre deze produktiefactor wordt beïnvloed bij een overname van het beheer over de produktiemiddelen door de werknemers.

W. Klijn

Naschrift

De opmerkingen van de heer Klijn vallen buiten het raam van mijn *ESB*-artikel. Doel hiervan was om — zoals gesteld — langs deductieve weg aan te geven wat de gevolgen zijn, indien de premisse die algemeen in de leerboeken wordt gehanteerd, voor het gedrag van de kapitalistische onderneming (name-

lijk maximalisering van de totale winst) wordt gewijzigd door aan te nemen dat in een gedemocratiseerd bedrijf (arbeidersproductie-coöperatie) het inkomen per werknemer wordt gemaximaliseerd.

Het realiteitsgehalte van geen van de beide premissen was hierbij in discussie. Dat zou een bijdrage van een geheel ander karakter vergen¹. Niettemin wil ik terwille van de heer Klijn wel even buiten mijn boekje gaan, wanneer deze stelt dat het plausibeler is om voor de kapitalistische onderneming niet uit te gaan van maximalisering van de totale winst, zoals in de leerboeken gebeurt, maar van maximalisering van de winst per eenheid kapitaal (aannemende dat een op het belang van de kapitaalbezitters gericht beleid wordt gevoerd). Wat dit punt betreft kan het volgende worden gesteld:

a. Allereerst geldt voor de situatie op korte termijn, dat binnen het raam van een gegeven capaciteit (gefixeerde hoeveelheid kapitaal) de andere variabele produktiefactoren zo worden aangewend dat marginale kosten gelijk zijn aan marginale opbrengsten (= maximalisering totale winst).

b. Voor wat betreft de situatie op lange termijn (hoeveelheid kapitaal variabel) geldt, dat de aandeelhouders er belang bij hebben om additioneel kapitaal beschikbaar te stellen zo lang marginale opbrengsten hoger zijn dan de elders met dit kapitaal op de kapitaalmarkt te verwerven inkomsten. Ook wanneer dit niet mogelijk is, geldt dat de aandeelhouders er belang bij hebben om additioneel vreemd kapitaal aan te trekken zo lang de marginale opbrengsten boven de marktrente liggen (ook dit komt neer op maximalisering van de totale winst).

In ieder geval is dit — in beginsel — een geheel andere constellatie dan die van het door ons ten-tonele gevoerde (theoretische) gedemocratiseerde bedrijf, waar krachtens hypothese géén beroep kon worden gedaan op additioneel via de arbeidsmarkt tegen arbeidsmarktcondities aan te trekken „gehuurde” arbeid (dat is dus niet in het inkomenssurplus participerende arbeid). Voor deze constellatie gingen wij uit van de hypothese dat het netto inkomen per werknemer zou worden gemaximaliseerd.

Prof. Dr. J. Wemelsfelder

¹ Mogelijk bestaat er t.z.t. nog eens gelegenheid daar op in te gaan.